

font

■ ELS NOMS DE VILA-REAL

Antoni Pitarch Font

■ QUIN MODEL DE CIUTAT VOLEM?

Santiago Vilanova

■ LA PILA DEL BATEIG DE LA PARRÒQUIA DE SANT JAUME DE VILA-REAL

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

■ EL SEGLE XX I L'ARQUEOLOGIA A VILA-REAL. ELS PRIMERS POBLADORS

Fernando López Bravo
Josep Benedito Nuez i
José M. Melchor Monserrat

■ LA RONDALLA TA-GO-BA

Onofre Flores

Publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

PRODUCCIÓ I COORDINACIÓ: Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

DISSENY: Javi Sales

DIGITALITZACIÓ PDF: Pasku.com

CORRECCIÓ I RECOPIACIÓ D'ARTICLES: Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca

IMPRIMEIX: Gráficas Timsa

PATROCINADORS: Seriman, Bancaixa, Porcelanosa i Facsa

FOTOS CEDIDES:

Article 1: Antoni Pitarch Font

Article 2: Timsa

Article 3: Mn. Vicent Gimeno i Estornell

Article 4: Fernando López Bravo, J. Benedito Nuez i J. M. Melchor

Article 5: Onofre Flores

Dipòsit Legal: V-1962-2002

MAIG, 2002

font

PUBLICACIÓ D'INVESTIGACIÓ
I ESTUDIS VILA-REALS

ÍNDIX

1.- ELS NOMS DE VILA-REAL.....	9
Introducció	11
Ville Regalis	11
Vila-real	13
Villarreal	14
Villarreal de los Infantes	16
Vila-real / Villarreal	18
2.- QUIN MODEL DE CIUTAT VOLEM?	21
Algunes reflexions	23
Més zona industrial?	24
Per on anirà l'AVE?	25
Quin recorregut concret?	26
La Plana Baixa – Plana Alta un continu urbà	27
3.- LA PILA DEL BATEIG DE LA PARRÒQUIA DE SANT JAUME DE VILA-REAL	29
L'enyor d'una pila baptismal...?	32
La primera pila baptismal de l'església gòtica	32
La pila gòtica de 1583	33
La nova pila baptismal de l'Arxiprestal de Vila-real	38
4.- EL SEGLE XX I L'ARQUEOLOGIA A VILA-REAL. ELS PRIMERS POBLADORS	43
Introducció	45
El neolític	45
L'eneolític	47
Bibliografia	56
5.- LA RONDALLA TA-GO-BA	59
Introducció	61
Naixement	61
Els anys quaranta	64
Els daurats cinquanta	70
El declivi	76

PRESENTACIÓ

Una vegada més, i ja en portem quatre, ens ompli de goig i satisfacció posar a l'abast de tothom un altre número de la revista *FONT*.

Aquesta publicació va nèixer amb l'únic objectiu de cobrir, dins el ventall editorial existent a la nostra localitat, les necessitats en l'aspecte purament científic. A partir d'aquesta premissa el que intentem és aportar un modest gra de sorra per tal d'enriquir, si això és possible, el panorama editorial vila-realenc.

En l'exemplar que ara mateix teniu a les vostres mans podem trobar trossos del passat, present i futur de Vila-real, esbossat de manera esquitxada en els diferents articles que el componen. Fernando López, Josep Benedito i José M. Melchor, assidus col·laboradors d'aquesta publicació, fan una acurada visió de l'arqueologia des de la perspectiva d'un recent esgotat segle XX i ens parla dels jaciments arqueològics més importants de la nostra vila. El passat també es fa present i rabiosa actualitat en l'article "Els noms de Vila-real" a càrrec de l'historiador i escriptor Toni Pitarch. De la mateixa manera que mossén Vicent Gimeno i Estornell ens porta enrere amb un treball farcit d'eina investigadora sobre la pila de bateig de l'església Major. Passat i present es retroben en la història sobre "La Rondalla TA-GO-BA" escrita per Onofre Flores, sempre capficat en aquells temes que són la crònica de la vida quotidiana del nostre poble. Un finestrall al futur que ens espera és obert pel geògraf Santiago Vilanova amb la seua pregunta "Quin model de ciutat volem?".

A tots ells mil gràcies pel treball de recerca i per la desinteressada col·laboració. Gràcies també a totes les entitats i empreses que, mitjançant la seua imprescindible aportació econòmica, ens han ajudat a fer-vos arribar, de franc, la nostra publicació.

M'agradaria finalitzar felicitant-vos a vosaltres, lectors, per la vostra generosa acollida a les edicions anteriors. Açò ens esperona a seguir treballant perquè *FONT* tinga una projecció de futur, una continuïtat que permeti que mai s'assequi aquesta font de consulta sobre el nostre estimat Vila-real. Font que desitgem serveixi per conservar amb més fermesa els nostres costums i tradicions i, tanmateix, enfortir les nostres arrels i augmentar el sentiment d'identitat com a poble.

Pasqual Batalla Llorens
Regidor de Normalització Lingüística

Antoni Pitarch Font

ELS NOMS DE VILA-REAL

A mossén Serafí que
m'encomanà l'interés per
la història de Vila-real i fou
el primer en llegir i
comentar-me aquest article

In memoriam

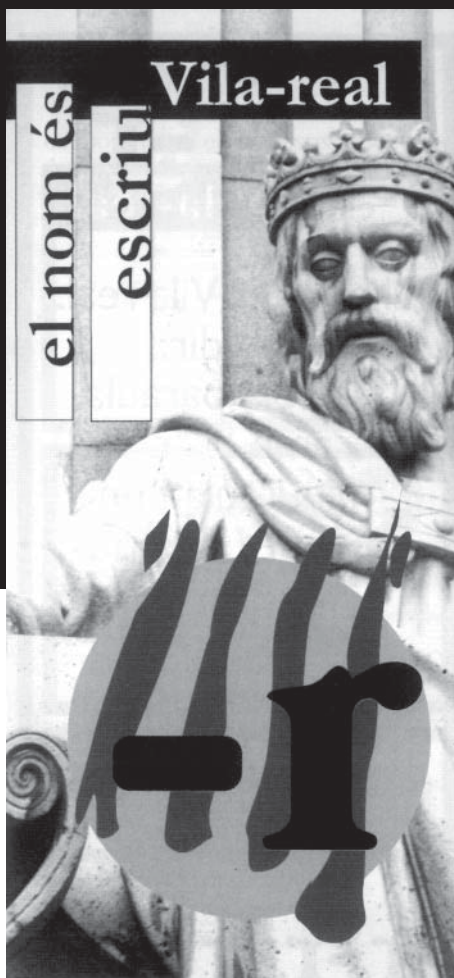

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

 facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

0. INTRODUCCIÓ

Quan s'acaben d'acomplir 20 anys de l'acord plenari municipal de 3 d'abril de 1982, fent oficial la doble denominació **Vila-real/Villarreal** -ratificada pel Ple del Consell de la Generalitat Valenciana en sessió de 15 de novembre de 1982 mitjançant un Decret fet públic al DOGV número 93 de 5 de febrer de 1983- volem preguntar-nos en veu alta si, precisament, aquesta doble denominació no haurà contribuït a l'actual Babel, desgavell o proliferació de grafies, constatada per tothom, a l'hora d'escriure el nom del nostre poble?

Des del repetit **Vila-Real** (amb erra majúscula) dels que passen de campanyes lingüístiques i consideren que en aquest món només és important allò que està a l'altura de la bragueta, és a dir, de les butxaques, fins les nombroses variants castellanques com ara **Villarreal** (amb una ela), **Villareal** (amb una erra) i, fins i tot, la variant, teòricament eliminada fa vint anys, de **Villarreal de los Infantes**.

Tal vegada, no caldria aportar proves, ja que són coses que estan en la boca d'una minoria, si volem, de vila-realencs que, més que filar prim, ens interessem per millorar tot allò que afecta la nostra ciutat ...i quina cosa pot ser més important per a la nostra identitat com a poble que saber, almenys, com hem d'escriure i nomenar el lloc on vam nàixer, vivim o treballem?

Per als incrèduls, només cal fullejar "Tu Distrito" (*La Guía Telefónica Local del Milenio*, editada per *Telenor Media España*), en la seua 1a edició dedicada a Vila-real (2001), amb una varietat increïble de grafies -fins i tot referint-se a una mateixa empresa-, veure el nom del nostre poble a les diferents cadenes de televisió quan fan la informació esportiva o empadronar-se en una altra ciutat comprovant que "los Infantes" encara són a dintre dels ordinadors de l'Administració de l'Estat i, el que és més greu, rebre cada mes la nòmina de l'empresa amb el **Villarreal de los Infantes** i que la teua empresa siga (sic) la mateixa Conselleria de Cultura i Educació.

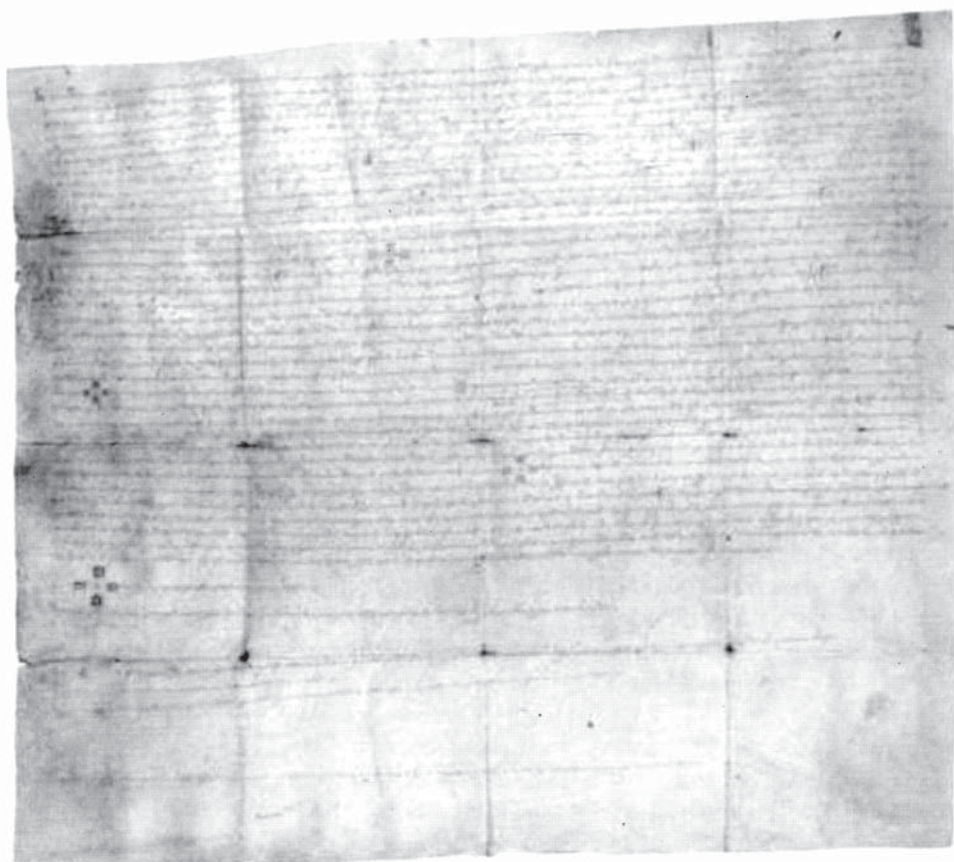
Sic trànsit glòria populi. Aquest mesinfotisme toponímic ha agafat, per moments, un color castanyobscur i ja va sent hora que l'Ajuntament de **Vila-real**, en Ple, prenga cartes en l'assumpte. I malgrat que, des de tots els punts de vista racionals i minoritaris, el nom únic hauria de ser l'històric **Vila-real**, seran inútils les lloables campanyes informatives que, des de fa uns anys, ha realitzat la Regidoria de Normalització Lingüística mentre el cadàver de **Villarreal de los Infantes** continue sense ser soterrat.

Diuen els materialistes que l'important no és el nom, ni el color del gat, sinó la seua eficàcia a l'hora de caçar ratolins. Els vila-realencs podem ser utilitaristes però no *tontos* i com que l'apartat de l'autoestima el tenim bastant cobert, perquè de ratolins mai en falten, haurem de dedicar-nos a fer saber -si és necessari al món sencer- quin és i com s'escriu el nom del nostre gran poble o, si volem, de la nostra menuda ciutat.

1. VILLE REGALIS

Quan aquell històric 20 de febrer de 1274 **Jaume I** va signar la Carta Pobra, el nom de la nostra Vila venia escrit en llatí: **Ville Regalis** ("*per nos et nostros successores damus et concedimus vobis universis et singulis populationis Ville Regalis*"). El llatí era l'idioma oficial de la diplomàcia de l'antiga Corona d'Aragó al segle XIII. De tota mane-

ra, podríem afirmar, sense por a equivocar-nos, que els primers pobladors de la Vila no sabien ni la primera declinació, és a dir, allò del *rosa/rosae* que s'estudiava quan el batxillerat no durava dos anys com ara sinó sis, perquè la seua llengua materna majoritària era la de les comarques lleidatanes i, així, els noms de moltíssims pobles de Lleida -els topònims- van baixar fins la nostra ciutat en forma de cognoms: Agramunt, Balaguer, Bellmunt, Benavent, Castelló, Cervera, Clariana, Granyana, Guimerà, Ivorra, Miralcamp, Montferrer, Montoliu, Montornès, Pallars, Prats, Rosselló, Sanaüja, Solsona, Sunyer, Tàrraga, Torà, Verdú, Vilanova...

És per això que, quan Vila-real compta amb l'índex de lectors més elevat de tota la seua història, ja va sent hora d'oblidar anacronismes i falses polèmiques sobre la nostra llengua autòctona, és a dir, la que veritablement no ha estat imposada mai per la força. Una altra cosa són els noms oficials dels pobles que s'ha d'obligar a dir-los i escriure'ls correctament, perquè existeix l'ortografia i, sobretot, la toponímia i, el que és més important, la seriositat. Imagineu-vos, per un moment, que els noms dels pobles es pogueren intercanviar o dir-los a la babalà, i et veus en titulars a la premsa: "*Vila-real, la teua mar*" o "*El Burriana seguirà un any més en primera divisió*", etc. No, no seria seriós.

2. VILA-REAL

Aquells primers habitants de la Vila que no sabien llatí, van deixar nombrosos documents escrits: cartes, documents notariaus, actes oficials, etc. on, naturalment, el nom de la Vila ja venia en la llengua del poble: **Vila-real** (“*en que lo dit Justícia de Vilareal manave sots pena contra el dit Justisia de Bonretorn que li trametes tres adzembles á tirar la fusta de les galeres*”; AMV Manual de Consells, 1377), encara que, quasi sempre, en les variants d’aquells escrits medievals sense normativa: “*Vilareal*”, “*Vilarreal*”, etc. com podem comprovar al riquíssim Arxiu Municipal i també per internet, ja que tenim un dels arxius més interactius d’aquest món tan globalitzat que ens ha tocat suportar i fruir als darrers anys.

De tota manera, la prova iconogràfica de més renom la tenim a les parets del Palau de la Generalitat de València en una tela de **Joan de Sarinyena** (1592) on venen retratats els principals membres del Braç Reial de les Corts Valencianes, és a dir, els representants de les ciutats reials amb veu i vot al parlament d’origen medieval: Xàtiva, Oriola, Alacant, Morella, Alzira, Castelló, Vila-real, etc. Segons **Ernest Belenguier**, l’assistència a les sessions de les Corts Valencianes dels representants de Vila-real fou constant. Com demostra la taula següent, només les ciutats de València, Castelló, Morella i Vila-real tingueren representants d’una manera continuada al llarg del segle XV:

	1401	1417	1419	1428	1435	1443	1465	1469	1479
Ademús		X	X	X		X	X	X	X
Alacant	X	X	X		X	X	X	X	X
Alcoi						X	X	X	X
Alpont	X		X	X		X	X	X	X
Alzira	X	X	X	X		X	X	X	X
Bocairent		X	X	X		X	X	X	X
Borriana		X	X	X	X	X	X	X	X
Biar	X	X	X	X		X	X	X	X
Castielfabib	X	X	X	X		X	X	X	X
Castelló	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Cabdet				X	X	X			X
Corbera			X	X	X	X			
Cullera		X	X	X	X	X	X	X	X
Llíria	X	X		X	X	X	X	X	X
Morella	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Ontinyent	X	X	X	X		X	X	X	X
Oriola	X	X	X	X		X	X	X	
Penàguila	X			X		X	X	X	X
Xixona		X	X	X		X	X	X	X
Sogorb						X			
València	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Vila-real	X	X	X	X	X	X	X	X	X
La Vila Joiosa								X	X
Xàtiva	X	X	X	X		X		X	X

Les ics (X) representen l'assistència de ciutats i viles a sessions de Corts

Font: Batllori, Belenguier i altres: *Història del País Valencià*, vol.2, pàg.370; Edicions 62. Barcelona, 1989 (1a edició).

Però les Corts Valencianes desaparegueren com a conseqüència de la Guerra de Successió (1700-1714), on Vila-real no solament va perdre el nom històric en valencià pels Decrets de Nova Planta (“*doy por abolidos y derogados, todos los referidos fueros, privilegios, práctica y costumbre hasta aquí observadas en los referidos reinos de Aragón y Valencia*”) que imposaren castellà i lleis castellanes, sinó que la defensa de la ciutat i de la causa austracista en 1706 va suposar, a més, que ens socarraren el poble i, el més important i trist, la mort de 253 veïns com ens recorda Mossèn **Benet Traver** a *Villarreal en la Guerra de Sucesión* (“*Dimats a 12 de Janer fonch la desgrasia fatal de la resistensia dels vehins desta Vila de Vilareal a les tropes de Felip 5, governades per lo Conde de les Torres en la qual batalla moriren los que en lo llibre del Archiu están notats*”).

3. VILLARREAL

Per tant, una vegada acabada la Guerra de Successió, signada la Pau d'Utrecht (1713) i aplicats els diferents decrets de Nova Planta als antics regnes i territoris de la

Corona d'Aragó, és a dir, a València (1707), Aragó (1707 i 1711), Mallorca (1715) i Catalunya (1716), ja tenim el nom del nostre poble en castellà: **Villarreal**, com podem comprovar a l'arxiu de l'església Arxiprestal de la nostra ciutat i, concretament, als Llibres de Batejos que sempre s'havien redactat en valencià fins aquesta data (*"En seis de Noviembre del año mil setecientos diez y seis aviendo venido a visitar la Iglesia Parroquial de la Villa de Villarreal el Ilmo y Rmo Dn Juan Miguelez de Mendaña Ossorio por la gracia de Dios y de la Santa Sede Apostólica Apo de Tortosa Mandó en visita al Vicario pptuo de essa Iglesia continuasse las partidas de los bautismos en lengua castellana y assimismo notasse en dichas partidas el día y la hora en que nació el Niño o la Niña y por ser asi hago la presente relación firmada de mi propia mano"*). No és estrany, per tant, que aquesta imposició de la llengua de l'imperi s'ajorne 10 anys després d'aquell fatídic 12 de gener de 1706, ja que els deixebles de Felip d'Anjou havien estat entretinguts fent visites a l'Aragó, Mallorca i Catalunya on, fins i tot, concediren un decret de

nova planta més suau que l'imposat als valencians, amb la supressió del Dret Civil Valencià, cosa que contrasta amb el manteniment del Dret Civil dels catalans.

L'única revenja local per aquest fet vindria l'any 1956 (vegeu al Levante-EMV de 12/01/1997, pàg.23, l'entrevista a Francesc Gil Gandía) de la mà d'un vila-realenc afincat a Xàtiva, En **Carles Sarthou Carreres**, que afrontà aquest estat de coses amb una decisió històrica: penjant cap per avall el quadre de Felip V que custodiava, com a director, al Museu de l'Almodí de la capital de La Costera.

5. VILLARREAL DE LOS INFANTES

Després del naixement de la província de Castelló al segle XIX (1833), a imitació de les intendències i del centralisme francès, així com de la consolidació del castellà com a llengua oficial de l'Estat arribem al segle XX amb una població valencianoparlant, cent per cent, que compra premsa en castellà, malgrat que els primers aparells de ràdio que només emeten en castellà estan al caure.

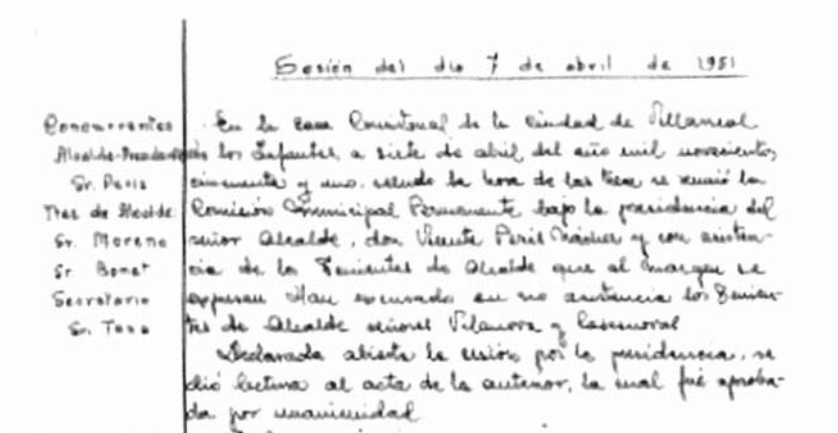
Fins al final de la desgraciada Guerra Civil, els llibres d'actes i oficis de l'Ajuntament de Vila-real seguiran emprant el nom oficial de **Villarreal**. Una vegada acabada la guerra al nostre terme amb l'entrada de les tropes franquistes del general Aranda, un 14 de juny de 1938, es tornarà a constituir la Comissió Gestora de l'Ajuntament.

Als llibres d'actes dels plenaris podem observar que fins el 24 de desembre de 1940, dia assenyalat, es continua emprant el **Villarreal** a seques. En una anotació del senyor secretari, del segon dia de Nadal (26), ja podem llegir **Villarreal de los Infantes**, però serà al Ple de la Comissió Gestora Municipal del 28 de desembre del mateix any (1940) —com si d'una broma es tractara: ¿Vila-real dels Innocents?— el que encete una tradició escrita, extraoficial i sense història, per encapçalar amb aquest nom les actes de les sessions (*"En el Salón de sesiones de la Casa Consistorial de la Ciudad de Villarreal de los Infantes, a veintiocho de Diciembre del año mil nove-*

cientos cuarenta, siendo la hora de las diez se reunió la Comisión Gestora del Ayuntamiento de esta ciudad...").

De tota manera, no serà fins la sessió del dia 7 d'abril de 1951 quan se sol·licite, oficialment, el canvi del nom pel de "**Villarreal de los Infantes**", entre altres motius s'al·legà la de la tradició del nom, la intenció d'homenatjar Jaume I amb aquest topònim, així com diferenciar-lo d'altres pobles amb el mateix nom (*"Si el agradecimiento es una de las mejores virtudes humanas, justo es que un pueblo como Villarreal, tan virtuoso por todos conceptos, perpetúe la gratitud que debe a su fundador y a sus hijos, los Infantes de Aragón"*), és a dir, de Villarreal de Huerva (Saragossa), Villarreal de la Canal (Osca), Legutiano (o Villarreal d'Àlaba), Villarreal de San Carlos (Càceres) i, fins i tot, de les localitats portugueses de Vila Real do Santo Antonio (Algarve) i Vila Real (Tras-os-Montes), ciutat amb certa entitat demogràfica i econòmica -amb tot el respecte per les

altres- ja que és l'única que ens superava, i ens supera, en nombre d'habitants.

Aquesta petició fou acceptada oficialment pel Consell de Ministres celebrat a Madrid el dia 24 d'octubre de 1952 (un comunicat mecanoscrit del Govern Civil de Castelló de 10 de novembre de 1952 informa del vistiplau: “...*acordó solicitar el cambio de denominación del Municipio, fundando tal determinación en el hecho histórico de haber sido la antigua Villa hoy ciudad, punto y residencia favorito de los Infantes de Aragón, hasta el punto de suponerse que en ella vieron la primera luz los hijos de D.Jaime el Conquistador Pedro el Grande t Santa Isabel de Portugal.-RESULTANDO: que pasado el expediente a informe de la Real Academia de la Historia, esta docta Corporación lo emite en sentido favorable por estimar que ello contribuirá a perpetuar gratos recuerdos de la historia local...*”). La docta Reial Acadèmia de la Història era la mateixa que continua mantenint, a la majoria dels llibres de text d'ESO i Batxillerat, allò de la *unificación de los reinos peninsulares bajo el reinado de Isabel y Fernando, el espíritu impera...* quan tothom té clar avui en dia que fins el segle XVIII no hi ha Nova Planta i, per tant, Castella i la Corona d'Aragó continuaran durant molts anys com uns estats o regnes diferenciats.

A banda d'una polèmica, en la qual no tenim cap intenció d'entrar ni d'eixir, de si hi havien residit o, fins i tot, havien nascut infants a Vila-real -en plural, i reials se suposa!-, el problema venia quan a l'estranger traduïen el nom per "Vila-real dels Xiquets". Açò de traduir els noms és una pràctica extraoficial que sempre s'ha fet: diem i escrivim, per exemple, "Londres" -tant en castellà com en valencià- encara que sempre haurem d'escriure el nom oficial de "London" si volem enviar una carta al Regne Unit.

Aquesta pràctica tan corrent, i normal, de traduir a la llengua pròpia el nom de les ciutats de cultures alienes i, no per això ni més ni menys respectables que la nostra, hagués pogut estalviar al primer Ajuntament democràtic de la història de Vila-real -el mateix que eliminà “los Infantes”, presidit per En Baptista Carceller Ferrer de 1979 a 1983- l'aprovació de la doble denominació **Vila-real / Villarreal** a l'abril de 1982, com hem comentat a la introducció, i aprovar definitivament, per sempre més, el nom històric en la llengua del poble: **Vila-real**, com han fet altres localitats veïnes, com ara Betxí, l'Alcora o Vinaròs...

6. VILA-REAL / VILLARREAL

La doble denominació en les dues llengües oficials va ser aprovada pel Ple de l'Ajuntament de Vila-real el 3 d'abril de 1982. Per tant, acabem de complir el XX aniversari, encara que la ratificació oficial no es produí fins el 15 de novembre del 1982 per part de les Corts Valencianes, les mateixes que ens havien reconegut durant 400 anys només amb el nom de Vila-real.

El nom és Vila-real.
És a dir: una sola paraula,
amb la "r" minúscula
i un guionet davant.

En primer lloc, es tracta d'una sola paraula i no de dues.

La forma simplificada en un sol mot és documentada des de fa segles i per aquesta mateixa raó presenta la variant arcaica "real" i no "reial".

El guionet al mig no marca separació, sinó que indica senzillament la pronunciació múltiple de la "r" entre vocals en un nom compost.

el nom és
escriu Vila-real

Regidoria de
 Normalització
 Lingüística
 DIBUIX

Rectificar és de savis. Als anys 50 hi havia menys informació documental, històrica i diplomàtica. El mateix va passar fa vint anys. Els noms històrics d'algunes ciutats, com és el cas de Vila-real, són tan objectius que només haurien de donar lloc al consens. De segur que cap científic plantejaria sotmetre a votació la velocitat de la llum, perquè és una cosa objectiva, però qui ens assegura que demà no s'inventa un accelerador que canvia els paràmetres actuals?

En el cas de la història i la toponímia sol passar a l'inrevés: els descobriments i la memòria caminen cap al passat i quan més anys passen, més coses sabem de l'Edat Mitjana, de l'antiga, de la prehistòria.... Qui s'atreviria a afirmar que mai desxifrarem la llengua dels ibers? Potser, serà aleshores quan començarem a saber l'autèntica història de la Plana de Castelló... mentrestant, tal vegada, s'anirà consolidat un consens majoritari sobre els noms històrics dels pobles i, tal vegada, després d'aprovar oficialment el nom únic de **Vila-real** -democràticament, si voleu- resultarà que començarem a tenir notícies de cert poblat preromà situat al bellmig de la plaça de la Vila. La història, com els pobles, sempre està en reconstrucció.

Ara mateix, en ple segle XXI, el segle de la multiculturalitat, és el moment de deixar ben clar tot açò, perquè igual que s'ha traduït el nom al castellà, qui sap si d'ací uns

anys hem de traduir-lo a l'àrab o al romanés quan els immigrants siguen majoria... I que conste que els castellanoparlants, que ja són majoria també al nostre poble, tenen tot el dret a dir **Villarreal** quan parlen en castellà, com nosaltres a dir Terol en comptes de Teruel quan parlem en valencià, igual que els magribins a dir la seua o els romanesos o qualsevol altre dels nombrosos immigrants que ens han vingut darrerament i, per suposat, els admirats futbolistes argentins que diuen això tan aspirat de "*Bicharreà*"...

Si alguna cosa caracteritza els vila-realencs d'aquest tercer mil·lenni, aquesta és la multiculturalitat. Els que teníem avis que mai parlaven en castellà, perquè ningú els l'havia ensenyat, sabem que multiculturalitat vol dir parlar molts idiomes i tots els vila-realencs valencianoparlants d'ara mateix, com a mínim, en parlem dos: valencià i castellà; encara que també n'hi ha molts que dominen l'anglès o el francès... I no desvieu la vostra instintiva imaginació cap a l'acudit eroticofàcil, és a dir, centrem-nos en el tema de la multiculturalitat que és molt seriós: si volem ser multiculturals, haurem d'aprendre també l'àrab, el romanés, etc. i sé que la majoria dels valencianoparlants estarem disposats, una vegada més, a fer l'esforç –noblesa, i sobretot garrotada històrica, obliga... però, això sí, haurem de demanar a canvi dues coses: als poders públics que estiguen per la feina i als nostres veïns, tan valencians com nosaltres però parlant només una llengua que, per favor, no siguen racistes, que aposten per la multiculturalitat i, per tant, que aprenguen també la nostra, el valencià.

2

Santiago Vilanova

QUIN MODEL DE CIUTAT VOLEM?

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

 facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

ALGUNES REFLEXIONS

A finals del 2001, el 31 de desembre, la població total de la ciutat de Vila-real arribava als 43.671 habitants, segons les dades actualitzades del servei estadístic de l'Ajuntament de Vila-real (periòdic *Mediterráneo* dia 17 de gener del 2002)

Aquesta xifra suposava un creixement important, diríem que molt important, respecte l'any 1991 (37.927 habitants deu anys enrera). D'altra banda, aquest creixement s'insereix dintre d'un fenomen més global que és el del creixement de la nostra comarca, La Plana, o si voleu, i seguint les propostes de comarcalització clàssica que utilitzen els geògrafs, dintre la comarca de **La Plana Baixa**, que limita al nord amb el riu Millars.

Aquest creixement de la població és un reflex de dues realitats econòmiques un tant distintes, però entrelaçades profundament :

- a. en primer lloc la dinamicitat i potència del creixement d'allò que ha vingut en dir-se *cluster* ceràmic de la Plana; és a dir, del creixement del conjunt de les indústries ceràmiques de la comarca, que tan encertadament han estat estudiades per Membrado Tena en la seua important tesi⁽¹⁾.
- b. en segon lloc per la conversió, sens dubte, del nucli de Vila-real en autèntica capçalera comarcal d'aquesta Plana Baixa amb la constitució de dos grans nuclis de serveis com són
 - les grans superfícies (i mitjanes) comercials de la banda sud de la ciutat
 - i, especialment l'Hospital de la Plana situat a la partida agrícola de Carinyena.

Però com sol passar, aquests arbres tan frondosos no ens deixen veure la realitat; o dit d'altres maneres, el creixement poblacional i urbanístic desbordat no ens deixa veure els problemes de fons que se'ns estan presentant. Ara bé, en honor a la veritat convé dir que la construcció o possible traçat (puix la construcció encara es veu lluny) d'una línia del tren d'Alta Velocitat (AVE) que uniria València amb Castelló ha desfermat un intens debat entre la societat civil, la qual cosa ens sembla profundament positiva.

Per això tal vegada semblaria oportú plantejar la qüestió que presentàvem a l'encapçalament del treball: **quin model de ciutat volem?** I amb això tot un seguit de qüestions que se'n deriven :

- volem una ciutat fortament industrialitzada ?
- volem una indústria amb un sol tipus de factoria?
- volem polígons industrials que tanquen tota la ciutat?
- volem que la ciutat cresca cap a Borriana?
- és coherent i profitós pel futur fer desaparèixer les terres més riques de l'horta tradicional?

Tot plegat ens aboca a una reflexió immediata : cal parlar-ne. Cal un debat en el qual participe la ciutadania. La qüestió, a més, es troba vigent per tres motius , un dels quals ja hem esmentat :

- primer : s'ha plantejat recentment la possible constitució d'una *Ciudad del Azulejo* (així en castellà) en les vores del que serà el dia de demà la circumval·lació entre la carretera d'Onda i la N-340 al sud de la ciutat.⁽²⁾
- segon : hom ha plantejat per part del Ministeri de Foment el traçat , o millor

els traçats, del que serà la futura línia del tren Alta Velocitat Espanyola (AVE) en el seu tram València -Castelló.⁽²⁾
tercer : s'acosten eleccions municipals i aquest hauria de ser el moment adient pel debat.

Fixada, doncs, la realitat de les qüestions a debatre pagaria la pena començar per l'anomenada *Ciudad del Azulejo*.

MÉS ZONA INDUSTRIAL?

La ciutat de Vila-real a les altures del 2002 en què ens trobem no compta amb un polígon industrial, tal i com sí que ho fan les veïnes Onda i Almassora. A tot estirar es troba per desenvolupar l'àrea industrial que se situarà a ambdós costats de la carretera d'Onda i que porta plantejada com a mínim de fa quatre anys llargs.

A la pràctica la ciutat compta amb indústries ceràmiques en els següents indrets:

- en la part nord vora el riu Millars (Rocera i els voltants)
- en la part sud vora la N-340; una zona en expansió fins al riu Anna
- en la part sud-oest a tocar de la ciutat vora l'avinguda d'Alemanya
- a ambdós costats de la carretera d'Onda.

Tota aquesta varietat de localitzacions que envolten la ciutat ha estat una realitat impossible d'ordenar per part de les successives administracions locals (centrista, socialista i popular). No sembla tampoc que haja estat aquest, el de l'ordenació territorial de la indústria, un objectiu prioritari per les forces polítiques presents al Consistori. De fet als respectius programes electorals mai no han hagut propostes fermes en aquest sentit.

L'intent més seriós l'ha fet (això cal admetre-ho) l'actual corporació popular; però... sobre el paper només, puix de moment encara no s'ha fet efectiu. Es tracta de desenvolupar el polígon industrial de la carretera d'Onda. Per què no s'ha dut a la pràctica? No ho sabem.

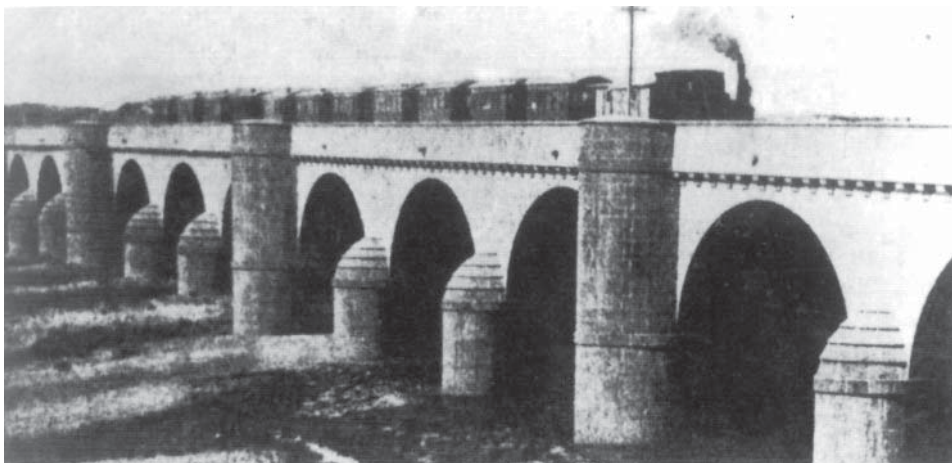
Hom podria dir que els polítics quan han topat amb la realitat "s'hi han adaptat" ràpidament. No han anat per endavant. La realitat els ha deixat enrera. I... "*en esto llegó Fidel*", que dirien els castissos. Es despengen algunes importantíssimes empreses locals i no locals i plantegen la possibilitat d'engegar una *Ciudad del Azulejo* en els voltants del vial de circumval·lació sud-oest que travessarà la partida de Pinella. I l'alcalde afirma que serà una magnífica notícia puix serà la forma de desenvolupar ràpidament aquest vial. La qual cosa, per cert, és una forma d'acceptar que les administracions públiques -local i autonòmica- no tenen capital disponible per tirar endavant per elles soles aquest vial tan necessari.

Un total de 157.000 metres serien destinats a noves construccions industrials (factories, naus logístiques?) i a serveis complementaris.

Al mateix temps un informe del Centre Superior d'Investigacions Científiques (CSIC) confirmava el que ja coneixíem per les mesures que periòdicament havia pres la Conselleria de Medi Ambient de la Generalitat Valenciana: hi ha contaminació ambiental i molt greu en el triangle de l'Alcora, Onda, Vila-real (**EL PAÍS, 20 de gener del 2002**). Però l'informe parla d'un element molt i molt preocupant: s'observa arsènic i això ja són paraules majors.

Les dues realitats (hi ha una preocupant contaminació i al mateix temps es programa més sol industrial al terme de Vila-real) cal tractar-les conjuntament. Arribats en aquest punt de l'estat de la qüestió fóra lícit demanar-se : ¿si els terrenys previstos al voltant de la carretera d'Onda com a polígon industrial no s'han desenvolupat, per què cal iniciar un altre polígon? Per quin motiu necessita més indústria en el nostre entorn immediat la ciutat de Vila-real si la contaminació a la part sud ja és considerable? En aquest aspecte convé recordar el malestar existent entre els veïns del barri de l'Hospital per la nul·la resposta de l'Ajuntament a les seues queixes.

Al mateix temps la notícia de la possible ubicació de la *Ciudad del Azulejo* (així en castellà) desfermava el malestar entre els propietaris agrícoles de la zona que estan rebent ofertes per les seues finques a uns preus que ells consideren inapropiats per massa baixos. Tot aquest conjunt de circumstàncies que presentem planteja un panorama socioeconòmic, pel capdavant, curiós .

PER ON ANIRÀ L'AVE ?

“Mentre els altres tres projectes de Línia d'Alta Velocitat (LAV) de l'Estat (Madrid - Barcelona- Frontera Francesa, Còrdova - Màlaga, Madrid - Valladolid) estan perfectament estructurats en els seus objectius i recursos, els que corresponen a la Comunitat Valenciana tenen una dinàmica que suggereix una manca de planificació i claredat alarmants. Tot el que per les nostres terres s'està plantejant, en matèria de LAV, manca de solvència, com si foren només promeses que només aconsegueixen fer-nos perdre un temps valuós. Ací sembla que, o no hi ha pressupost o manca voluntat política“ (EL PAIS, 20 de gener del 2002).

Fins ací la citació d'una veritable autoritat en la matèria, Gregorio Martín Quetglas, catedràtic i director de l'Institut de Robòtica de la Universitat de València.

En el moment actual el Ministeri de Foment ha tramés als municipis afectats l'estudi del traçat o traçats de la futura línia de l'AVE, per tal que hi formulen al·legacions. El document porta com a títol : *“Estudio informativo del proyecto de la Línia de Alta Velocidad Madrid-Castilla La Mancha- Comunidad Valenciana- Región de Murcia. Tramo Valencia- Castellón”*. Memoria resumen, Dirección General de Ferrocarriles.

És poc, però és un primer tràmit. Ara bé, deixem clar que es tracta del tram que unirà Castelló amb Madrid i no pas Castelló i València amb Europa, via Barcelona. després insistirem.

Les paraules de Martín Quetglas em semblen profundament reveladores, en tant en quant denoten en el fons la manca de pes polític de la burgesia valenciana respecte al poder decisorí de Madrid.

Però tornem a Vila-real. L'estudi al qual fem referència planteja tres traçats al pas de la línia pel nostre terme municipal :

- a. L'anomenat corredor **A** ve des de la part oest de Nules i passa per l'oest de les Alqueries fins a connectar amb l'actual traçat de la via del tren, un poc després del riu Anna.
- b. L'anomenat corredor **B** té dues variants; una primera línia passaria per la banda est de les Alqueries, pròxim a la via fèrria existent per obrir-se i situar-se entre el col·legi Britànic i Borriana; amb una ampla corba aniria a parar a l'altura del pont del Millars actual. És el preferit per l'Ajuntament de Vila-real i aquell que els tècnics municipals consideren el "menys negatiu" (*Mediterráneo*, 6 de febrer del 2002).
- c. Per fi la segona variant del corredor **B** passa molt més a l'est, més a prop de Borriana, i amb una ampla corba travessa gran part de la partida de Solades per anar a cercar el Pont del Millars i entrar en el terme de Castelló o bé paral·lel al By-Pass de Castelló o bé utilitzant la via actual.

Tot plegat massa indefinicions. Encara que, en tot cas, i pel que fa referència al terme de Vila-real sempre les alternatives serien fer anar el traçat pel terreny d'horta regable del Millars.

El tema de fons és : ¿cal densificar encara més l'estretíssim corredor litoral de terres molt fèrtils amb noves infraestructures que esdevenen fortíssimes barreres?⁽³⁾

I, encara una altra qüestió ¿cal un tren d'alta velocitat per anar de Castelló a València i a Madrid?

Per respondre aquesta pregunta res millor que fer referència al document oficial del Ministeri de Foment, que en la pàgina 3 diu : "els anàlisis de demanda realitzats pel Ministeri de Foment en el marc de diversos estudis indiquen una previsió de circulacions **per sentit, per a l'any 2025, de 300 circulacions en ambdós sentits** del tram València-Castelló, amb trànsit enormement heterogenis. S'aconsella així la construcció d'una nova doble via, objecte d'aquest projecte, per a separar els distints tipus de trànsit que presenten". (la negreta és nostra). Observem, a banda la pèssima redacció, que la densitat de circulació seria densíssima, però en tot el tram València- Barcelona, tal i com reconeix a la pàgina 5 : "El trànsit de mercaderies corresponen principalment a circulacions de càrregues i de transport combinat que passen principalment (sic) cap al nord pel Corredor Mediterrani". El redactor, pèssim, per cert, obvia la paraula Catalunya, però tots sabem de què parla.

Si aquest plantejament es fa respecte al trànsit de mercaderies, pel que respecta els passatgers, en la primera meitat del 2001, els de l'EUROMED entre Alacant i Barcelona havien augmentat un 30% (*EL TEMPS*, del 5 a l'11 de febrer, pàg 25).

És a dir que el mateix Ministeri de Foment accepta que, principalment, el que passarà serà una intensificació del trànsit entre València i Barcelona (fins a 300 circulacions en ambdós sentits entre València i Castelló l'any 2025). Evidentment el que caldria en tot cas seria un corredor ferroviari de l'Eix Mediterrani que suposara el manteniment i

potenciació de l'actual xarxa , si és necessari ampliant-la a quatre carrils, i , a més, la construcció d'una autèntica via plataforma de TGV (Train de Gran Vitesse) que ens permetrà arribar fins a Tarragona on enllaça amb el TGV que de Madrid va a Barcelona.

Recordem que aquesta necessària **autopista ferroviària** no finalitza pas a Barcelona, sinó que ens permet acostar-nos a Lió, a París, a Milà o a Frankfurt. És a dir, al cor d'Europa, però això no interessa als partidaris del patriotisme constitucional puix primer ens faria als valencians més catalans i després més europeus.

QUIN RECORREGUT CONCRET?

I ara, seria hora de replantejar-se quin recorregut concret hauria de dur una plataforma ferroviària com aquesta que plantejem. Naturalment deuria fugir dels espais naturals protegits i aquests sí que s'esmenten al document oficial al·ludit. Són els següents :

- L'Albufera, la marjal de Rafalell i Vistabella, la marjal dels Moros (petit humedal a prop de Sagunt), Serra Calderona, Marjal d'Almenara, Dehesa de Soneja, Serra d'Espadà, Marjal de Nules-Borriana. Clot de la Mare de Déu de Borriana, desembocadura del Millars i desert de les Palmes.

En alguns llocs el traçat previst en el seu tram passa més a prop d'aquests nuclis a protegir i en d'altres llocs passa més lluny. Com veieu no figura cap espai del terme de Vila-real puix no tenen les nostres partides la qualificació d'espai natural protegit.

Fins el moment d'escriure aquest article les postures que predominen entre els polítics són dues :

- els alcaldes del Partit Popular dels pobles i ciutats de la Plana semblen decantar-se pel que hom anomena Opció B , variant primera.
- en canvi el Bloc Nacionalista Valencià i una part del PSOE-PSPV sembla decantar-se pel soterrament global de la línia al seu pas per la Plana Baixa

Hi hauria però una tercera alternativa : construir-lo paral·lel al traçat de l'autovia Almenara-Betxí- Borriol; una autovia que incomprensiblement hom està retardant molt i molt respecte als terminis previstos, especialment en el seu tram Almenara-Betxí. Doncs aprofitant aquesta obra tan necessària i puix que es crea una barrera important, creem-ne dues.

LA PLANA BAIXA -PLANA ALTA UN CONTINU URBÀ

El que de veritat cal pensar de cara a la solució conjunta i global d'aquestes qüestions és una altra : **la Plana és una ciutat de ciutats**. La comarca , o més ben dit, les comarques (Plana Alta i Baixa) són ara ja una zona urbana multinuclear, un continu. Per tant la planificació que hom haja de fer haurà de ser conjunta : com a mínim d'Almenara fins Orpesa.

I per això seria necessari acabar aquestes reflexions tornant al principi. Quin model de ciutat volem per Vila-real ?

En un moment econòmic d'una certa aturada de l'activitat taulellera el que caldria pot ser fóra insistir en el fet de convertir Vila-real en el centre de serveis de la comarca de la Plana Baixa . I cal anar realitzant les infraestructures necessàries que ens falten després de tants anys de no fer res (etapa Ayet-Vilanova). Inclosa la ronda de circumval·lació sud-oest. I inclosa també l'anomenada Estació Intermodal, que , per cert ,on se situaria si l'AVE va per on està previst? Però no cal fer això per anar situant-hi més indústria, sinó per anar situant més a prop dels consumidors de la resta de la comarca els serveis capaçs d'oferir-los.

Allò que ens cal no és més indústria fabril, allò que ens cal de veritat és un parc tecnològic, el que ens calen no són magatzems on estocar rajoles : més aviat el que falta és una facultat universitària. **El que caldria seria convertir Vila-real en centre de decisió, més que no un centre de producció.**

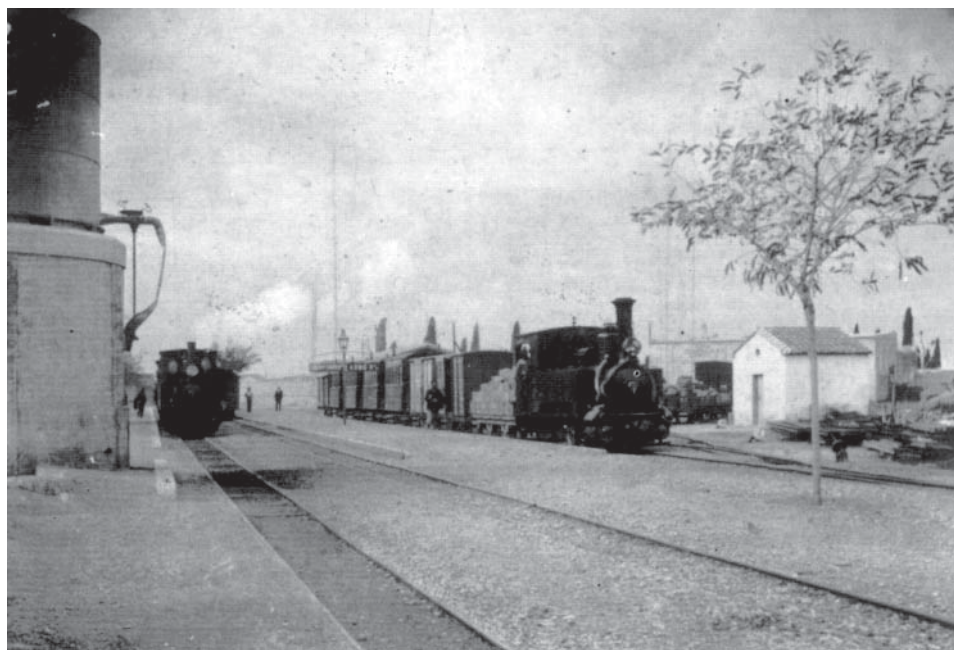
I si entre els polítics i la societat civil no s'enceta un debat com el que ací presentem estem perdent un temps valuós per tots.

Santiago Vilanova

Geògraf

Notes

- (1) **MEMBRADO, J.C. La indústria ceràmica de la Plana de Castelló. Castelló, 2000 Dip. de Castelló. Colec. Universitària**
En endavant aquesta obra serà un referent importantíssim per conèixer l'evolució del cluster ceràmic de la Plana, en les dues darreres dècades del segle passat.
- (2) *A l'hora de redactar aquest treball el senyor alcalde de la ciutat anuncia en aquesta zona la construcció d'un imponent jardí botànic cítricola i un museu de l'aigua (LEVANTE, 21 de febrer del 2000). Celebrem que vulga vendre Mundo Ilusión.*
- (3) *En un debat públic celebrat al Casal Jaume I de Vila-real , el mes de febrer, el representant de la Unió de Llauradors es preguntava quantes barreres reals de pas es trobaria una persona que des de la Muntanyeta de Sant Antoni, en terme de Beixí, volgués anar fins al mar. En un espai que en línia recta no té més enllà dels cinc quilòmetres.*

3

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

LA PILA DEL BATEIG DE LA PARRÒQUIA DE SANT JAUME DE VILA-REAL

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

 facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

El passat 13 de gener, any 2002, s'administrava el Sagrament del Bateig a la Pila del Baptisteri de l'Arxiprestal Sant Jaume de Vila-real. D'aquest acte religiós, administrar el Bateig, se'n feien ressò els periòdics i no perquè l'acte fóra inusual en aquesta església, sinó pel lloc que s'emprava, que per una altra banda és el lloc adient en la litúrgia baptismal: el Baptisteri, a l'entrada del temple!

¿Quina novetat hi trobaven els informadors de torn per a fer notificable allò que a la parròquia és normal? Precisament aquest que acabem d'anotar: el lloc on se celebrava el ritus, perquè hi feia molt de temps que no es batejava cap nadó. ¿Què havia passat perquè no s'aprofitara el baptisteri durant "molt de temps"?

En l'esdevenir dels segles eclesiàstics veiem molts canvis en la litúrgia i en els llocs on aquesta se celebra. Així, el ritus baptismal havia assolit una forma individual en una capella, o similar, a l'entrada del temple: el que diem baptisteri; a més, la llengua que s'emprava era la llatina, només entesa pel capellà, que feia repetir algunes paraules curtes, com a contestació de preguntes solemnes, als satisfets, però atemorits padrins. Aquella rutina, que semblava de sempre i per a sempre, es va veure sacsejada, els anys seixanta del segle vinté, com per un terratrèmol, per més que aquest fóra beneficiós: el papa Joan XXIII havia convocat un Concili, el Vaticà II, que se celebrava a la mateixa Seu del Pontificat Catòlic, i aquest actuava com "un alè renovador per posar al dia" aquesta Església¹; entre moltes "coses renovades", les més manifestes foren aquelles que tocaven directament els fidels, com la Santa Missa i els Sagraments, és a dir la Litúrgia, i allò en el que més es notava un canvi era "la llengua", tot donant pas a la vernacla; referent al Sagrament del Bateig es demanava el retorn a la pràctica comunitària en la seua administració i això feia revisar el ritus i estudiar el lloc millor perquè els fidels en pogueren participar amb més dignitat i aprofitament; d'aquest estudi i afany pastoral sorgia la pràctica d'administrar el Bateig fora del seu lloc tradicional, que no reunia les suficients condicions per a l'administració comunitària, i menys en parròquies grans on podien aplegar-se en una sola celebració un nombre elevat de nadons, i es traslladà el Bateig al lloc del Presbiteri o Altar Major, més proporcionat i adient per a la participació de molts; en alguns llocs on es feren reformes d'altar, presbiteri, etc., s'aprofitava per a instal·lar una Pila Baptismal a un dels costats de l'Altar, en altres es comprava una Pila movable per a aquest menester. Açò últim és el que va passar en la nostra església Arxiprestal de Sant Jaume de Vila-real: es va deixar el lloc del Baptisteri i la Pila de l'entrada del temple i es traslladà el ritus baptismal al mateix Presbiteri, que havia sofert una reforma, baixant l'Altar a les vores de llur entrada²; era 24 de juny de 1970 quan començaven els llargs anys de celebració baptismal als peus del Presbiteri, usant la Pila movable, adquirida per a administrar el Bateig, que des d'aleshores han rebut els nadons vila-realencs d'aquesta parròquia, fins la data que donàvem a l'inici, 13 de gener de 2002. No és estrany que els aires vagen i vinguen; tampoc estranya que allò que s'havia deixat ara es torne a usar; la litúrgia és un cos viu que es belluga d'ací cap enllà, donant culte a Déu; ¿què és millor...?, per suposat que donar culte a Déu!

Aquesta avinentesa ens invita a fer un estudi de recerca sobre la "Pila Baptismal de l'Arxiprestal", o millor encara, "les diverses piles baptismals de l'església Major de Vila-real"; aquest estudi posarà al nostre abast notícies i fets que ens ajudaran a comprendre allò que és tan fàcil de comprendre: que a cada temps li correspon una forma, un gust, una mena de fer les coses, i allò que més amunt diem, que "l'aire va i ve", i tot just ens animarà a estimar el passat i la gent que treballaren per fer realitat el nostre avui.

1-L'ENYOR D'UNA PILA BAPTISMAL...?

La memòria històrica del nostre poble ha anat transmetent oralment alguns fets que es poden considerar com a importants en la seua vida; un d'aquests és la tradició sobre la "Pila Baptismal de Santa Isabel d'Aragó", que encara els de la meua generació hem sentit contar (no entrem en la discutida essència del lloc natal de la Santa, que per altra banda no és documentat ni ací ni allà, per la qual cosa tanta raó tenen els defensors d'ambdues opinions, tot tenint en compte que la nostra és "tradició oral", si no volguérem dir "història oral del poble"⁴); de dita Pila es deia que estava en l'església de Sant Jaume, o capella del carrer Major Sant Jaume, cantonada amb el carrer la Sang, cap al portal de Castelló. Aquesta església fou la primera; d'ella diu Mn. Benet Traver: "*Si bien no hay documento que acredite en dónde fue edificada la primitiva iglesia, sin embargo todos señalan la casa de D. José Latorre, construida pocos años ha sobre los cimientos de la antigua capilla de S. Jaime, que por tradición siempre se ha dicho ser la primitiva Iglesia Parroquial*"⁵. És aquesta la primera església parroquial de Vila-real, que s'ha anat construint al temps que es feia la Vila i ja seria enllestida el 20 de febrer de 1274, quan aquesta rep la Carta Fundacional de mans del no mai vençut En Jaume I, el Rei Conqueridor, per a nosaltres Fundador; i així és per quant dos dies després, el 22 de febrer de 1274, el mateix rei signa a València el document atorgant l'església parroquial de Vila-real a Juan Gutiérrez, que seria el primer rector⁶. És necessari que en aquesta primera església parroquial de Sant Jaume hi haguera "Pila Baptismal", i potser fóra la que alguns vells de la nostra infantesa contaven haver vist a la casa més amunt esmentada⁷, i és normal que si naixia al Palau Reial de la Vila la infanta Isabel fóra en ella batejada. Aquesta "Pila" va servir fins que es va inaugurar la segona església parroquial, la gòtica del c/ S. Roc, començada a edificar l'any 1298 en el lloc on avui hi és la placeta de l'Església i la Casa Abadia i segurament passaria a aquesta com a "Pila Baptismal".

2-LA PRIMERA PILA BAPTISMAL DE L'ESGLÉSIA GÒTICA

O, millor seria dir-ne dues. La segona la tenim ben localitzada i ella mateixa es documenta, ja que porta gravada una data, que suposem la de la seua construcció: 1583. Si aquesta és la data de la Pila Baptismal de l'església gòtica de Vila-real, caldrà suposar que abans s'usava una altra pila, que podria ser o la de la primitiva església, ara capella de Sant Jaume al c/ Major, o una de nova expressament feta per a la gòtica i de la qual ara sabem ben poquet; açò tampoc és estrany, ja que el mateix es podria dir de la "Pila gòtica datada", si la casualitat no ens haguera posat en el seu camí.

Sobre la primera Pila Baptismal en l'església gòtica de Vila-real, en el Manual de Claveria de l'any 1502 de l'Arxiu Municipal de Vila-real, ens trobem amb una anotació que en fa referència. Si aquesta provenia de la "capella de Sant Jaume" o es va fer expressament per a aquesta església gòtica, no s'assenyala; però si que se suposa la seua antiguitat i, a més, que no és del "gust modern d'aleshores":

*“Pila batejar: Item mes, lo dit honorable Consell ajustat, mana ésser notat que lo sacristà ensemps ab los honorables jurats, facen refer et adobar la pila de batejar de la dita sglesia de la dita vila a la moderna, de forma que estiga be et que sia paguat de la dita sacristania si bastara; et en lo que no bastara la rebuda de la dita sacristania per a la dita pila, que sia paguat dels diners de la dita vila”*⁸. Era el vuit de gener de 1503.

El Manual de Claveria de 1499 ens explica què havia passat en dir-nos *“... que sien fetes dos piques en la esglesia de la dita vila, de la pedra blava de Sant Anthoni, per a l'aygua beneyta, seguons la mostra que es estada donada, per setze lliures reals de Valencia, segons...es estat ja concordat”*⁹. La cantera de pedra blava de Sant Antoni era al poble d'Altura, i devia estar de moda per aquells dies. Les piques que es manen fer són per a la porta major, que s'obri a la placeta de l'església, i la porta xica o de les dones, que dona al c/ S. Roc; potser substituïrien les velles, que no serien del “gust modern” d'aquella feligresia. Passat el temps, aquelles “piques fetes a la moderna”, deixaren al descobert “l'antigor o mal gust” de la “Pila Baptismal”, senzilla, gòtica, però vella i es decideixen a “modernitzar-la” i a l'ensem a arreglar-la; la qüestió és que açò serveix per a allargar la vida de la “pila” que segueix usant-se fins l'any 1583, quan es construeix la “nova”, la que anomenarem “gòtica”. No ens consta si la “reforma de la pila a la moderna” va resultar de l'agrat del Consell i la feligresia; “refer i adobar a la moderna” una pila baptismal de pedra no seria gens fàcil, però el resultat no el sabem; el que sí que constatem és que l'adobament allarga la vida d'aquesta pila per vuitanta anys, que no és poc, fins que decideixen fer “la nova” en 1583; la vella *“refeta, adobada, encara que a la moderna”*, deixava d'usar-se i potser fera cap a la capella de Sant Jaume, com a pila d'aigua beneïda, de la que es diria *“que era la pila de bateig de Santa Isabel”*.

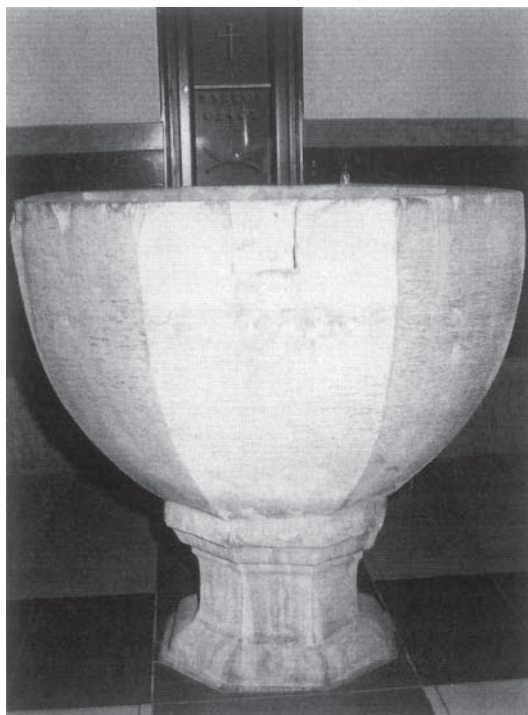
3-LA PILA GÒTICA DE 1583

La recerca de dades sobre aquesta ha estat satisfactòria, tot partint de la casualitat d'haver-la trobat un servidor, guiat per Pasqualet Huguet, en l'últim lloc on es va usar com a “pila baptismal”: l'església del Pla Redó de les Alqueries, com més avant explicarem.

Dues anotacions del Manual de Claveria de l'Arxiu Municipal de Vila-real, el de 1583, ens donen la notícia detallada de les obres que es fan en el lloc on s'ha de posar la “pila nova” i la construcció i erecció d'aquesta en l'església Parroquial gòtica de Sant Jaume:

“Item paga an Jaume Ciffre deu sous per sis sarrietes de morter, fou pres d'aquell per a fer un peu a les spatles de la pila de batejar, y a mestre Pau Amposta y Pau Carrera y Lorens Amposta per fer dit peu onze sous, a Pau Paoner amb son Rocí cinc sous, que tot es vint y sis sous.

*Item dona a pagar lo dit sindic de manament dels magnífics Jurats a Ramon Biosc pedrapiquer dos cents sinquanta reals castellans per lo preu e cost així de tallar i obrar com port y acertar de una pila nova, se ha fet de pedra picada per a batejar en la sglesia major de dita vila”*¹⁰.

1- Pila Gòtica (Foto J.M.Capella Sancho – Alqueries 2002)

Per aquestes notes ens assabentem que s'ha manat fer una "pila nova de bateig" per a l'església Major de Sant Jaume de Vila-real i la manen fer els Jurats de la Vila, com cal; a qui s'encomana la construcció de la pila és al picapedrer Ramon Biosc, el qual l'ha de tallar i construir de pedra picada, l'ha de portar i posar exactament en el lloc corresponent dins la mateixa església i per tot aquest treball ben fet se li paguen dos-cents cinquanta reals castellans. Perquè el lloc o baptisteri no desdiga de la "pila nova", és menester adreçar-lo un poc i es manen fer unes obres necessàries darrere de la pila i també un peu que li farà de suport; aquesta obra s'encomana al mestre d'obres Pau Amposta i a dos manobres, Pau Carrera i Llorens Amposta (potser fill del primer...?) i se'ls paguen onze sous; com per a fer l'obra es necessita de morter se li compren sis sarietes d'aquest a Jaume Cifre (Subministraments d'Obres....d'aleshores?) per deu sous i es lloga a Pau Paoner perquè ho transporte fins l'església amb el seu rossí, per la qual cosa se li donen cinc sous; així que entre pila, obrers i materials es gasten els Jurats de la Vila vint-i-sis sous valencians i dos-cents cinquanta reals castellans.

Aquesta "pila gòtica" és de suposar que seria col·locada en la primera capella o altar a l'entrada del temple, ja fóra la de la dreta o la de l'esquerra, que serviria de baptisteri; entre els altars de l'església gòtica hi ha el dedicat a Sant Pere Apòstol i aquest també es conserva després en l'església nova, essent el primer entrant per la dreta; potser la pila baptismal també hi fóra en aquest altar de la gòtica i potser que aquest també s'ubicara en el primer entrant per la dreta; no seria cosa estranya!. La pila gòtica ha estat usada des del 1583 fins l'any 1862; i ho sabem perquè en la visita pastoral d'aquest últim any es descríu detalladament la pila de marbre jaspiat que als nostres dies hem tornat a usar: dos-cents setanta-nou anys batejant-se els vila-realencs en la pila gòtica!.

A l'inventari de la visita pastoral que el bisbe de Tortosa Sr. Pere Cortés i Larraz practica en el recent inaugurat Temple Parroquial (l'Arxiprestal de hui), el 5 de juliol de 1783, dos-cents anys després de l'erecció d'aquesta pila gòtica de batejar, se'n fa la descripció següent: “ *Pila bautismal: Con su cubierta, cerrojo y llave, y dentro de ella una basija con su cubierta toda de bronce; unas crismas con su espátula para el Crisma y oleo de los Catecúmenos, y otra crismas separada con su espátula, todo de plata; esta para el Sto. Oleo de los Enfermos; una Concha de Plata para bautizar; dos Rituales diocesanos usados y otro de Paulo quinto; un púlpito y en su columna una Imagen de Xto., y un rueda-púlpito de lienzo pintado, con las insignias de la Pasión, que sirve para su tiempo* ”¹¹.

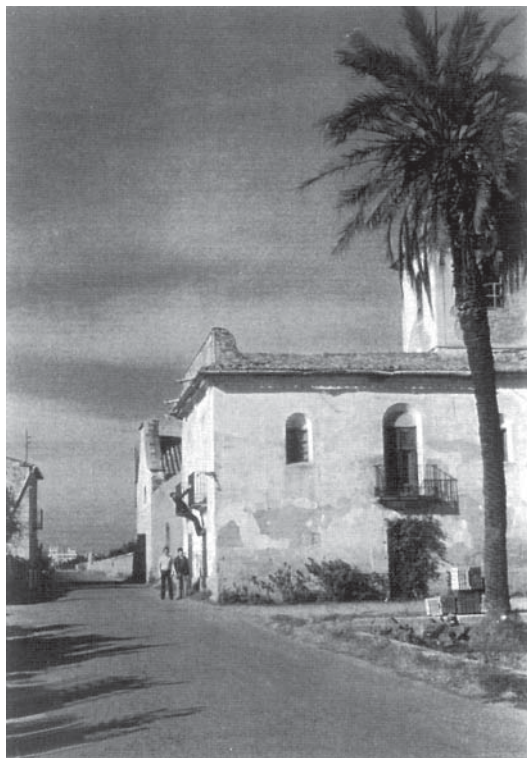
De l'1 de juny de 1752 fins el 30 juliol de 1779, temps de la construcció del nou temple, que serà Arxiprestal, la parròquia es trasllada a l'església de la Sang per a tots els efectes, encara que la titulació l'ostentarà l'església de Sant Jaume en el carrer Major: “ *Otrosí: Por quanto en la Iglesia Parroquial de Sn. Jayme se ha reparado, que de no haver Cancel a la parte de dentro de dicha Iglesia, se pueden seguir gravísimos inconvenientes, quando se celebra el Sto. Sacrificio de la Missa, por estar situada en la Calle Mayor, en donde es continuo el passo de carruajes...* ”¹², així es diu a la visita pastoral que practica Antoni Gil de Federich, canonge i administrador general de la Diòcesi de Tortosa, seu vacant, el 2 de juny de 1757. A l'església de la Sang traslladaren tot allò que podia caber de la gòtica, i suposem que la “pila de batejar” seria una de les eines litúrgiques necessàries ja que en ella s'administra el bateig. I en inaugurar-se el nou temple, altra vegada torna la “pila gòtica” pels seus passos, encara que ja no troba l'antiga església gòtica sinó la nova, renaixentista i a “l'estil modern” (altra vegada trobem la modernitat com a gust que creien millor!).

A la visita pastoral que fa el bisbe Ros de Medrano, 2 de febrer de 1816, quan relata el ritual de visitar la “Pila Baptismal”, que és encara la “gòtica”, diu així: “ *Visitó S.S.I. la Pila Bautismal y la halló decente, bien cerrada, con todo lo necesario: las crismas y Pechina de Plata y un velo de terciopelo morado para cubrir la que sirve para administrar la Santa Unción y un Copón pequeño de plata, dorado por dentro, con su vasito para la Santa Unción, que sirve para administrar dichos Sacramentos a los de las Alquerías, con su bolsa de terciopelo carmesí* ”¹³. Per aquesta anotació, com per l'anterior, ens n'adonem que la “pila gòtica” tenia una coberta que la tancava amb pany i clau; encara es pot veure a aquesta pila la cavitat lateral que suportava aquesta coberta (foto 1); dins d'ella hi havia una caldera de coure que contenia l'aigua baptismal durant tot l'any, des del Dissabte de Glòria, fins les noves normes litúrgiques; les crismes per a l'oli dels catecúmens i el Sant Crisma i la petxina de plata per a batejar, es guardarien en l'armari del costat dret de l'altar, on hi era la pila, on també es guardaria l'oli per al peroliar dels malalts; aquell armari, noble i ben guardat, era el lloc dels sants olis dins l'església, quan no el mateix Sagrari; a tot acompanyaven els rituals diocesans de Tortosa, que a més del llatí empraven la llengua valenciana.

En la segona d'aquestes últimes visites pastorals se'ns insisteix en un copó xicotet de plata, daurat per dins amb un departament per a la Santa Unció; es tracta d'un Copó amb dos departaments: el primer és per a les formes consagrades del Viàtic i el segon per a l'oli del peroliar, i servia precisament per a administrar ambdós sacraments als malalts; però ací s'indica clarament “ *que és per a administrar aquests sacraments als de les Alqueries* ” i que es porta dins d'una bossa de vellut roig. Encara no hi era a les Alqueries l'ajuda de parròquia i el sacerdot anava des de Vila-real amb la típica tartana i l'haca; tampoc es bateja en les Alqueries sinó que es fa en l'església parroquial de Sant Jaume.

La visita pastoral que practica el bisbe Víctor Damià Sàez, el 7 de desembre de 1826, copia aquest sobre la pila baptismal, excloent allò de les Alqueries, encara que la situació pastoral és la mateixa¹⁴.

L'última notícia que trobem de la nostra "Pila Baptismal Gòtica", precisament és quan es dona la primera notícia de la "Nova Pila Baptismal", el 12 de novembre de 1862, en la visita pastoral: "*Pila Bautismal.... es de mármol jaspeado... Cerca de esta pila hay otra de piedra sencilla que comunica con otro sumidero y está destinada a los demás usos que previene el Ritual...*"¹⁵. Així era vista la "pila gòtica" aleshores, com una pila de pedra senzilla destinada a altres menesters!. En un racó de la part dreta de l'Altar de S. Pere, havent-li deixat el seu lloc a la "pila nova", retirada, quasi destorbant... Què en farien?.

2- Església vella de les Alqueries al costat del Convent dels Agustins. Davant la Casa Abadia vella. (foto Mn. Vicent Gimeno Estornell. 1978)

La solució la tenien en l'ermita o església de la Mare de Déu del "Niño Perdido", en les Alqueries. Feia deu anys que s'havia demanat i concedit la benedicció d'una església edificada a les llindes del convent, que els frares agustins de Caudiel tenien en el Pla Redó i al que havien baixat un llenç de la "Mare de Déu del Niño Perdido", arrelant aquesta devoció entre els alqueriers (foto 2); tant era aquesta que la gent no cabia en la vella capella dels frares, pel que Sr. Mariano Lorente, de Madrid, propietari d'aquell edifici i terrenys, fruit de la desamortització, mana edificar l'església contigua, per a la que es demana la llicència i benedicció, que el bisbe de Tortosa, Sr. Damià Gordo i Sàez, concedeix perquè ho faci el vicari perpetu de la parròquia de Sant Jaume de Vila-real, En Sebastià Fraile, a la que pertany; aquesta concessió és del 29 d'abril de 1852 i així ho fa realitat el 13 de maig d'aquest any¹⁶. Aleshores es veu la necessitat de "l'ajuda de parròquia" i d'un sacerdot que els serveixi i fins i tot la importància de què es bategi en aquella església, i allí va a parar "la pila

baptismal gòtica” de la parròquia de Sant Jaume de Vila-real, i allí ha servit per a administrar el bateig, mentre aquella església ha estat en servei, fins 1936. Després, s’habilitava un lloc de culte, on ara és part de la plaça Major d’Alqueries, i la “pila gòtica” es quedava en les ombres de l’oblit dins d’aquella església del Pla Redó. Essent un servidor rector d’aquella parròquia (1977-1981), un bon amic i servidor fidel d’aquesta, Pasqualet Huguet, em va dir de l’existència d’una pila en l’església vella (la del Pla Redó - *foto 2*), sense ni suposar que es tractava de la “gòtica”, de la que ni a Vila-real ni a les Alqueries ningú es recordava; anàrem a visitar-la, amb el permís dels amos, ja que era propietat privada, i en veure-la i llegir la data vaig comprendre de seguida que es tractava d’una “pila gòtica”; després, pensant i nuant caps, acabaria descobrint que era “la pila més vella del poble” (encara no havia arribat la segregació, que caminava a marxes forçades) i quan ja estàvem en tràmits per a portar-la a la parròquia de les Alqueries, el meu canvi de destí va detindre l’operació, que realitzaria el meu successor, Mn. Joaquim Cucala, fent-li a l’entrada de l’abadia un “monument d’un gust molt discutible” (*foto 3*); als nostres dies, el rector Paco González, l’ha posada al Baptisteri, on altra volta s’utilitza per a la seua finalitat litúrgica i es pot ben admirar (*foto 4*). Així, aquella pila perduda i oblidada, de pedra senzilla, hui la trobem documentada i com una joia de l’antiga església gòtica de Sant Jaume de Vila-real, regal d’aquesta, sense pensar-ho, a la parròquia fillola de les Alqueries, on sabem que la veneren i la tenen en gran estima, com faríem en aquests dies a l’Arxiprestal de Vila-real, on voldríem veure-la, retornada als seus orígens.

3- Pila gòtica dins del “monument a l’entrada de la Casa Abadia de la Parròquia de les Alqueries (Foto Antonio, Alqueries 1981)

4- Pila gòtica instal·lada al baptisteri de l'Església Parroquial d'Alqueries març 2002 (foto Capella, Alqueries)

4-LA NOVA PILA BAPTISMAL DE L'ARXIPRESTAL DE VILA-REAL, 12-XI-1862

“Pila baptismal. Está colocada en la primera capilla de la derecha entrando por la puerta principal, pero tiene nicho propio, aunque no está pegada en la pared: Es de mármol jaspeado como la columna que la sostiene, de forma circular; sin comunicación inmediata con el sumidero de las aguas, pero la tiene mediante otra pila semicircular que es parte de la primera, dentro de cuya concavidad está formada, y que recibe el agua que se derrama sobre la cabeza del bautizado. Se cierra todo el círculo con una tapadera de madera forrada de latón. Cerca de esta pila hay otra de piedra sencilla, que comunica con otro sumidero y está destinada a los demás usos que previene el Ritual. En la alacena contigua se custodian las crismas, la conchita para derramar el agua, la capilla, etc. Todo está decente y curioso”¹⁷.

Aquesta és la partida de naixement i bateig de l'actual “Pila Baptismal” de l'Arxiprestal Sant Jaume de Vila-real. Acurada descripció amb tots els detalls que ens agradaria saber: en primer lloc el baptisteri era a l'altar de S. Pere (hui, S. Pere i S. Miquel) i ocupava la part dreta d'aquest i l'armari o nínxol que s'obri en la paret; a la part frontal dreta de l'altar hi és la basseta que arplegava les aigües de la pila, primerament de la gòtica i després de les dues piles; la pila nova és aïllada de la paret, de marbre jaspiat amb peu o columna sobre la que se sosté; conté dos cavitats, una més gran per a guardar les aigües baptismal durant l'any i l'altra, semicircular, a la part davantera, que rep l'aigua quan es bateja i per un conducte la fa anar a la basseta abans dita; la pila està coberta per una tapa

de fusta folrada amb llautó; la primera concavitat, per a guardar les aigües, també està folrada amb coure, semblant una caldera, que de tant en tant necessita reparació, com llegim al manament primer de la visita pastoral del bisbe Benet Vilamitjana : “*Que se estañe la caldera del agua bautismal y que se repita de tanto en tanto esta operación*”¹⁸. L’armari de la paret custodia les crismes dels sants olis, la petxina de plata per a batejar, la capeta blanca que es posa al cap dels xiquets, els rituals, etc. El rector d’aleshores s’anomenava Sr. Miquel Villuendas i ja era arxiprest en aquesta parròquia que encara no tenia el títol d’Arxiprestal. El lloc d’aquest baptisteri el tenim sempre al nostre abast només mirant a l’altar de S. Pere, quan entrem a l’església Major de Vila-real.

I ara ens fem dues preguntes: quan es va fer l’actual baptisteri i és l’actual pila baptismal la mateixa del 1862?. La pila baptismal actual és la de 1862, no hi ha dubte i només cal mirar-la i comparar-la amb la descripció de més amunt. En els primers anys del 1900, essent arxiprest En Vicent Alba i Zarzoso, es fan les obres de decoració de l’Arxiprestal¹⁹. L’actual baptisteri s’erigeix amb motiu de pintar els frescs murals Vicent Castells, en particular el fresc del Baptisme de Jesús i la Presentació de Jesús al Temple; l’any 1909 ja estan pintades abdues escenes. Aquestes obres de preparació de la paret les hem observades en desembre de 2001, quan es restaurava aquest baptisteri per a usar-lo altra vegada; en picar la paret, per a preparar-la per a posar marbre, ens n’adonàvem que hi era una doble paret, tan fonda com ho és l’armari del baptisteri, però molt més gran. Abans, en la dita paret hi havia un dels altars o capelles que avui no existeixen, i que componen el nombre dels inventariats en visites pastorals. En fer aquella doble paret es trau el baptisteri de l’altar de S. Pere i es construeix l’actual amb l’enreixat valuós i artístic que tots coneixem, traslladant la pila de bateig a eixe lloc més harmoniós i adient en l’entrada del temple i tenint con a retaule la pintura de Vicent Castell “el Baptisme de Jesús”; totes aquestes reformes s’estrenen el 30 de maig de 1909 i ho sabem gràcies a unes notes o “Memòries escrites de Jaume Llorens Girona”, que els familiars tingueren el gust de deixar a Mn. Serafí Sorribes i Carceller, arxiprest d’aquesta, en els nostres dies. Aquest senyor Jaume anava escrivint fets que ell havia conegut i gràcies a aquestes memòries sabem: “*Estreno de la pila del Bautismo, trasladada del altar de Sn. Pedro, en el lugar que está, con fecha en 30 de Mayo de 1909, en la parroquia de Villarreal. Jaime Llorens*”²⁰. Pareix mentida però, si no és per aquestes memòries no haguérem tingut notícia d’aquest fet, i això que no fa tants anys; no cap dels nostres historiadors se n’ha fet ressò, només aquest vila-realenc senzill i llaurador, però que estava atent a la quotidianitat del poble i de la parròquia, i a qui li ho agraïm.

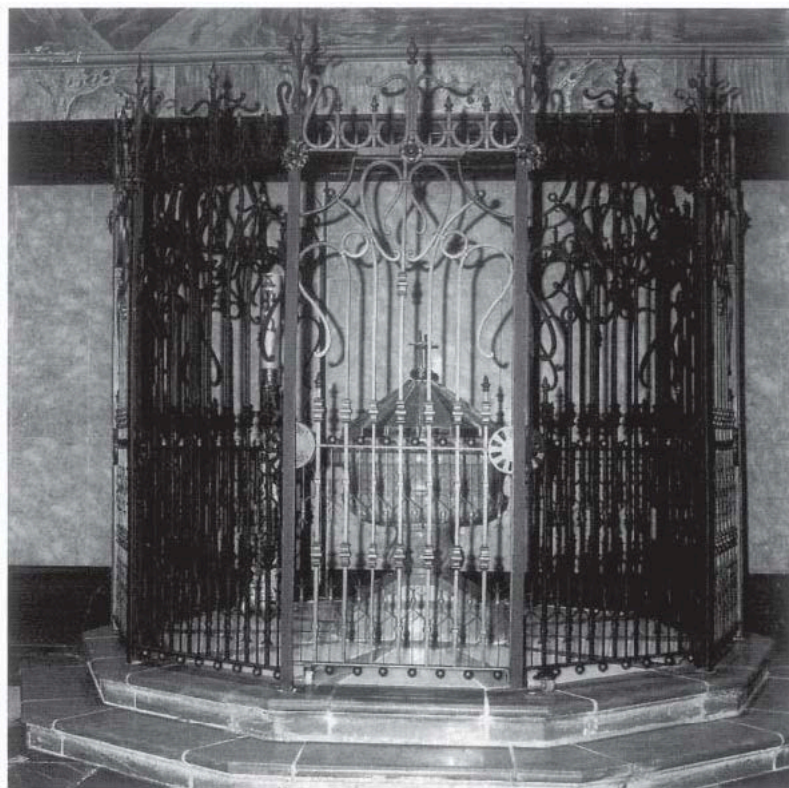
Ací hem estat batejats i ací ara tornem a batejar, després de la restauració que s’ha fet de la coberta de la Pila (setembre 2001, cura Mn. Joan Bte. Alba i Berenguer), i del mateix baptisteri, reixat, enllosat i paret frontal (desembre 2001 i gener 2002, cura Mn. Francisco-José Cortes i Blasco), i nosaltres en som testimonis alegres i satisfets. (Foto 5)

Acabem la història de les Piles Baptismals de l’Església Parroquial de Sant Jaume de Vila-real. Hem fet el seguici de totes. Però ens hem deixat una Pila: la baptismal de l’Església de la Puríssima Sang, la segona vegada que va fer d’Ajuda de Parròquia; aquesta Pila, quan va ser enderrocada la Sang, 28 de febrer de 1968²¹, es va deixar a la Parròquia dels Sants Evangelistes de Vila-real, que no mai l’ha utilitzada; esperem ara, en la restauració de la Nova Sang, poder-la recuperar.

I així tindrem el goig de veure enllestit aquest treball de recerca en la nostra història parroquial.

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

2002-03-27, en el Dimecres Sant.

5 - Baptisteri i Pila de l'Arxiprestal de Sant Jaume de Vila-real, després de la restauració, gener 2002 (Fotó Ruzafa)

Notes

- (1) Joan XXIII (1958-63) anuncia el Concili Vaticà II 25 gener 1959; el Papa "obrint una finestra del seu palau" indicava quin caire –"aggiornamento"– tindria aquest Concili que se celebra de 1962 a 1965, en quatre sessions, tot participant els bisbes del món catòlic i observadors d'altres esglésies cristianes; és clausurat pel Papa Pau VI, que aplicarà tots els decrets al llarg del seu pontificat (1963-1978).
- (2) Aquesta reforma es feu a les primeries de 1970 i no fou definitiva. La reforma de l'actual presbiteri, que la dignitat de l'Arxiprestal demana, encara no s'ha fet.
- (3) Ens referim a la Parroquial Sant Jaume de Vila-real, des de la seua erecció fins els fets que ens mouen a l'actual estudi.
- (4) Mn. Benet Traver Garcia: *Hist. de Villarreal*, cap.III,pàg. 43-44.
- (5) Mn. Benet Traver Garcia *Hist. de Villarreal* cap. II, pàg. 37, i cap. XXXVII, pàg. 258
- (6) A.R.Valencia, Registre 19, F. 106v. – Jesús-Ernesto Martínez Ferrando : Catálogo de la Documentación realtiva al Antiguo Reino de Valencia. Madrid 1934: " Nombamiento de Rector de la Iglesia de Villarreal a favor de Juan Gutiérrez, pariente de Bartolomé Thomé, escribano de ración del Rey D. Jaime I".
- (7) En dita casa es conserva "la cantonera" amb la data , potser, de l'última reforma: 1616. Hi havia a primeries del s. XX la "casa de Medfn", una botiga de moltes coses; a l'entrada hi era la botiga i al fons hi era un escalonet que donava pas al que seria la sala de l'església i en ella en algun racó es podia veure una "pila mitjana" que la gent deia ser "la de Santa Isabel"; també s'ha perdut i és llàstima.
Aquesta Església de Sant Jaume ha estat en funció fins la guerra napoleònica; en 1863, després d'haver estat venuda, fou enderrocada ¿totalment o en part? pel propietari per a edificar la casa més amunt esmentada.
- Mn. Benet Traver Garcia *Hist. de Villarreal*, cap. XXXVII.
- José Mª Doñate Sebastià: *Datos para la Hist. de Villarreal*, T.V, pàgs. 9-11
- (8) A.M.Vill. M.C. 47, 1502/03 fol.36, 8 gener 1503. Doñate *Datos...* V pàg 37, doc. XXVIII.
- (9) A.M.Vill M.C. 46 1499/1500 fol. 28, 25 agost 1499. Doñate *Datos...* V, pàg 34, doc. XX.
- (10) A.M.Vill.M.C. 325 F. 58v par.5 i 59 par.1, 21 maig 1583. Transcripció: Vicent Gil i Vicent i Mn.Vicent Gimeno i Estornell.
- (11) A.A.V. Visit. Past. II, f. 22, 5-VII-1783
- (12) A.A.V. Llibre Visit.Past. I, f. 297, 2-VI-1757
- (13) A.A.V. Llibre Visit.Past. II, fol. 44, 2-II-1816
- (14) A.A.V. Llibre Visit.Past. II, fol. 66v, 7-XII-1826
- (15) A.A.V. Llibre Visit.Past. II, fol.102, parr.4, 12-XI-1862
- (16) A.A.V. Llibre Visit.Past. II, fol. 90: Petició, datada a Borriana, 21-IV-1852; concessió 29-IV-1852; benedicció 13-V-1852
- (17) A.A.V. Llibre Visit.Past. II, fol. 102, parr.4, 12-XI-1862
- (18) A.A.V. Llibre Visit.Past. II, fol 106v, 28-XI-1877
- (19) Mn. Benet Traver i Garcia: *Hist. de Villarreal*, cap. XXXIX, pàg 288
- (20) Família de Jaime Llorens Girona: *Manuscrit*. Fotocòpia en A.A.V. i Mn. Serafi Sorribes i Carceller.
- (21) A.A.V. Llibre C.C., pàg 65 i s.s.

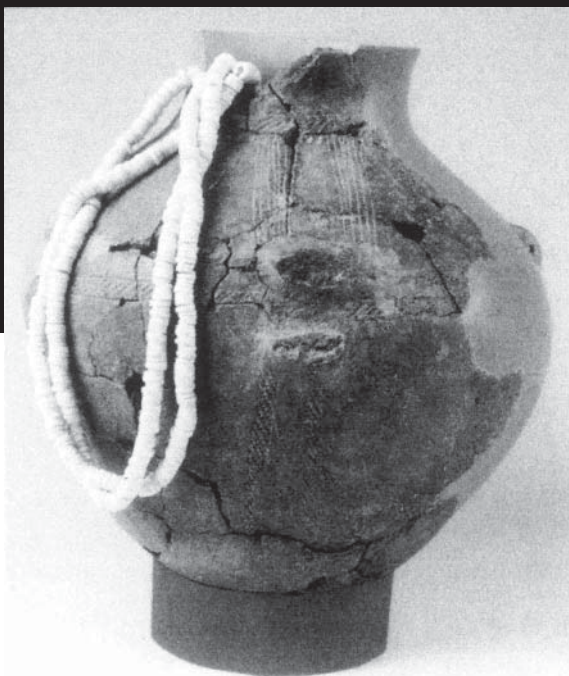
Fernando López Bravo

Josep Benedito Nuez

José M. Melchor Monserrat

4

EL SEGLE XX I L'ARQUEOLOGIA A VILA-REAL. ELS PRIMERS POBLADORS

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

 facsa
Agua Potable
Societat de Foment Agrícola Castellonense, S.A.

INTRODUCCIÓ

Els estudis monogràfics de caire arqueològic sobre el territori vila-realenc són pràcticament inexistents, fet relacionable amb l'escàs nombre de jaciments dels quals tenim constància. Tanmateix, no s'ha d'oblidar la importància que ha adquirit un d'ells, Vil·la Filomena, que des del seu descobriment a principis de segle, ha estat inclòs en pràcticament tots els estudis que tracten aquell període cultural.

L'escassetat de troballes és paradògica amb la situació de privilegi que gaudeix aquest municipi. La seua ubicació entre dos rius com són el Millars i Anna o Sec, i l'existència de diversos barrancs com són els d'Esbarzers i Ràtils, ho ratifica, doncs l'aigua és un dels elements més desitjats i imprescindibles, a més a més de tractar-se d'un bé de primera necessitat per a l'home des dels seus començaments. Però d'altra banda, la transformació agrària que ha sofert gran part del terme municipal pel través de la terra al llarg del passat segle, ha estat un impediment a l'hora de conèixer la presència d'altres possibles emplaçaments arqueològics.

D'altra banda, la publicació dels resultats de les investigacions sobre el material arqueològic corresponent a tots aquests jaciments s'ha formalitzat en revistes científiques o en actes de congressos que gaudeixen freqüentment d'un accés prou restringit, i per tant, de poca divulgació, fet que impossibilita que siguin conegudes per part de la societat. Per aquest motiu, el que presentem és un nou treball de síntesi, amb una finalitat principalment divulgativa però sense perdre el seu caràcter rigorós i científic, sobre els primers pobladors del nostre terme municipal. Per això, hem fet una revisió del que ha estat la investigació arqueològica al nostre terme al llarg del segle passat, que és com dir al llarg de la història, tant d'excavacions com de prospeccions arqueològiques o fins i tot, troballes fortuïtes, però centrant-nos únicament en el període prehistòric, i més concretament en el Neolític i en el Calcolític, doncs són els únics períodes prehistòrics que han estat documentats dins dels límits del terme municipal de Vila-real.

EL NEOLÍTIC

Cap al 15000 a.C. es comencen a entreveure els primers signes d'un canvi climàtic que assenyalava la fi del període glacial quaternari. Però no serà fins el 8000 a.C. aproximadament quan se solidifiquen les condicions bioclimàtiques coincidents amb les actuals, moment en què s'inicia el segon període del quaternari anomenat holocé. Amb aquesta nova etapa tardiglaciària es produí un augment de la temperatura i de la humitat així com una transgressió de les aigües marines. Aquest canvi climàtic tingué les seues repercussions en el mode de vida dels diferents grups humans paleolítics, que hagueren d'adaptar-se a la nova situació. Des dels períodes culturals de l'Epipaleolític i del Mesolític, 10000-6000 a.C., es produiran diverses transformacions i canvis de forma lenta i gradual, tant en la cultura material com en el seu mode de vida que desembocaran finalment en el Neolític. Aquest terme encunyat per J. Lubbock l'any 1865 fa referència únicament al nou mètode de treball de la pedra basat en la pulimentació a diferència del

de la talla utilitzada durant el Paleolític, encara que sota aquesta denominació s'entén un ampli conjunt de canvis de caire econòmic, polític i social. El Neolític es caracteritza pel pas d'una economia de subsistència basada en la caça i en la recol·lecció, a una altra economia anomenada de producció, basada en el conreu i en la ramaderia. A partir d'aquest moment, l'home aprendrà a domesticar tant les plantes com els animals, modificant i controlant el medi ambient per al seu bé. Aquest fet comportà una millora en el seu règim alimentari, un augment demogràfic, l'aparició dels primers excedents agraris, el naixement dels intercanvis comercials, la sedentarització dels grups neolítics, la construcció de cabanes i creació de poblats, una nova organització políticococial així com nombroses transformacions tecnològiques.

Malgrat que la presència de l'home a les terres castellonenques es coneix des del Paleolític inferior, no serà fins l'etapa cultural del Neolític quan el podrem constatar per primera vegada en el nostre terme. Els marges del riu Millars ofereixen al llarg del seu recorregut des d'Onda fins a Vila-real un gran nombre de cavitats de diversos tamanys i fondàries, algunes fins i tot tan senzilles com abrics, formades a l'interior dels conglomerats de còdols i graves tan característics de les terrasses quaternàries d'aquest riu, i algunes d'elles han estat utilitzades com a lloc d'enterrament principalment des del Neolític fins al Bronze.

En una d'aquests buits, però en el marge esquerre del Millars, i per tant, dins del terme municipal de la veïna Almassora, Doñate va exhumar en la dècada dels setanta un enterrament col·lectiu del qual es va recuperar com aixovar un únic fragment ceràmic que correspon a una vora amb el llavi bisellat, d'una punta de sageta de sílex, uns 102 grans discoidals de collar, un penjoll d'os, 8 caragols i un nòdul de color ocre groguenc. Amb aquest aixovar es pot situar cronològicament aquest enterrament cap a una fase final del Neolític o començaments del Calcolític o Eneolític, 2750-2500 a.C.

En aquesta mateixa dècada, concretament l'any 1976, i gràcies a les obres de condicionament per a l'ampliació de les conduccions d'aigua en el marge dret del Millars, es va trobar de forma casual un amagatall que contenia un recipient ceràmic acompanyat per uns dos mil grans de collar. Es tracta d'un vas incomplet de cos globular de coll cilíndric amb quatre anses, dues disposades verticalment de secció circular, que es troben alternades amb altres dues més senzilles del tipus de mamellons amb perforació horitzontal. Li falta la vora i el llavi així com la part alta del coll. Presenta una pasta de color negre amb escàs desgredant. Les seues superfícies són de color amarronat i presenta l'externa una engalva que ha estat posteriorment brunyida (fig. núm. 1; làm. núm. 1). Aquest recipient ceràmic el podem veure exposat al Museu de Belles Arts de Castelló del carrer Cavallers.

La decoració que porta és de tipus geomètric i lineal, disposada per quasi tot el seu cos, tractant-se fonamentalment de franges horitzontals i verticals amb incisions oblíquies realitzades amb un instrument dentat i reomplides amb pasta blanca o caolí. Entre la franja horitzontal del coll i les dues de les anses es pot observar una línia incisa feta amb un punxó que representen llàgrimes, de la qual ixen grups de 5 o 6 línies verticals, també incises, disposades al costat de les 4 anses, de les quals arranquen diverses franges verticals fins arribar a la base. Les seues dimensions són: alçada màxima: 23,3 cm; diàmetre màxim, 27,3 cm; diàmetre boca, 12 cm.

Malgrat que aquesta peça fóra fruit d'una troballa casual, i per tant, fóra de context arqueològic, pel tipus de decoració i pel tractament de la superfície, caldria situar-la dins d'un moment final del Neolític, cap el 3000 a.C.

L'ENEOLÍTIC

L'etapa cultural de l'Eneolític, també anomenat Calcolític, es caracteritza fonamentalment per l'aparició de la metal·lúrgia, que tingué lloc cap al VII i VI mil·lenis a.C. en poblats del Pròxim Orient. Aquest fenomen arriba a les comarques del País Valencià cap a la meitat del III mil·lenni a.C., com a conseqüència principalment de la influència exercida des del sud per l'anomenada cultura de Los Millares i des del nord pels primers grups metal·lúrgics.

A més a més dels utensilis metàl·lics, aquest període també es caracteritza per la generalització d'hàbitats en poblats tant en el pla com en llocs elevats (moles), abandonant d'aquesta manera les coves neolítiques, així com pels nous rites d'inhumació com són les coves d'enterrament múltiple.

La cultura material està formada principalment per útils lítics com raspadors, puntes de sageta, fulls-ganivet; objectes de pedra com ara pedres pulimentades amb les quals contrueixen destrals i aixes; objectes de metall com punyals; petxines, ossos i banyes de cérvol, per fabricar punxons, espàtules, allisadors, etc. També en os destaquen els ídols oculats i/o plans. Els primers estan fets sobre un os llarg pintat o gravat, on es representen uns cercles concèntrics a manera d'ulls com a motiu principal. Els altres estan realitzats sobre xicotetes plaques d'os o de pedra que representen figures humanes molt estilitzades. Dins de la cultura material no podia faltar la ceràmica, que està elaborada a mà. Aquestes peces ofereixen una pasta de qualitat mitjana amb una presència abundant de desgreixant. Les formes més destacades corresponen a vasos globulars, semiesfèrics, xicotets cossis, gobelets, etc. Poden dur uns mamelons o xicotetes anses com a elements de prehensió, ubicats molt a prop de la vora. La major part de les ceràmiques no porten decoració, però quan en presenten, es disposa en la seua superfície externa on podem trobar les incisions, les estries i els peninats.

Entre els elements ornamentals més representats es troben els penjolls, els grans de collar i els braçalets.

El 1922 tingué lloc a Vila-real el descobriment del jaciment arqueològic anomenat Vil·la Filomena, del qual es faria un gran ressó en tots els diaris locals, provincials i fins i tot en alguns de València, Barcelona i de França, fet que comportà la visita al jaciment d'insignes investigadors de principis de segle com Joaquín Peris o els professors Pere Bosch Gimpera i Francisco Beltrán Bigorra entre altres.

Vil·la Filomena es troba (o trobava) dins d'una finca d'esbargiment que se situa a uns dos quilòmetres del nucli urbà, molt a prop de l'ermitori de la Mare de Déu de Gràcia, al marge dret del riu Millars. Al 1917 el nou propietari rebaixà un montícul de terra amb la finalitat de nivellar el terreny. Durant aquestes tasques eixiren al descobert diversos fragments ceràmics i un esquelet humà. Al març de 1922 el propietari Manuel Llorens realitzà noves tasques agrícoles que tingueren com a conseqüència immediata la troballa de nous fragments ceràmics així com diversos objectes fabricats en os. En aquesta vegada sí que donà a conèixer el descobriment a diverses personalitats de l'àmbit local. Els treballs arqueològics començaren amb l'escultor José Ortells i continuaren amb l'advocat Juan Nebot López, ajudat pel seu germà Matías, i posteriorment pel metge Joaquín Tuixans, qui en 1932 trobà en cavitats en forma de síges situades a la partida del Boverot a Almassora, dues urnes ceràmiques enquadrades dins de la primera Edat del Ferro (s. VII a.C.) i que posteriorment foren donades al Museu de Prehistòria de València i estudiades per Bosch Gimpera. La intervenció de Vicente Sos Baynat es produí en un últim moment,

qui s'encarregà d'ordenar i classificar tot el que es va trobar, i posteriorment de traure'l a la llum mitjançant la publicació en tres parts en el *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*. Un altre participant esporàdic en l'excavació fou un jove castellonenc que en aquell moment es trobava estudiant a l'institut, Francisco Esteve Gálvez, qui presentaria trenta anys després una comunicació al *IV Congreso Internacional de Ciencias Prehistóricas y Protohistóricas* sobre la ceràmica campaniforme trobada en aquest jaciment.

Segons els excavadors, Vil·la Filomena es tractava d'una necròpoli que comptava amb unes 35 fosses o hipogeus circulars en forma de sitja (27 segons Esteve), amb una profunditat que oscil·lava entre els 2 m i que en un principi havien estat cobertes per un túmul que tindria una alçària d'uns 4 o 5 m.

Però malgrat la troballa de les restes humanes, no es tractava ben bé d'una necròpoli d'inhumació calcolítica. Durant el període de l'Eneolític s'abandonen les coves per passar a habitar les zones planes que es troben pròximes als recursos aqüífers. L'incipient urbanisme està constituït per poblats formats de cabanes construïdes amb materials poc peribles, de les quals tan sols s'han trobat una sèrie d'estructures d'emmagatzematge (sitges) excavades a terra i distribuïdes pels voltans de la cabana. Aquestes sitges, com les de Vil·la Filomena que s'havien interpretat com a hipogeus funeraris, serien per la seua reduïda grandària, dipòsits d'emmagatzematge relacionats amb els llocs d'habitació del poblat, doncs l'abundància del material arqueològic, les restes faunístiques i l'existència d'aquestes sitges així semblen indicar-ho. A més a més, en moltes de les suposades fosses no aparegueren restes antropològiques, malgrat que en un moment final pogueren aprofitar els seus habitants diverses sitges com a hipogeus funeraris individuals, excepte en un cas on es trobaren dos cranis. No obstant això, aquesta forma d'enterrament és encara prou excepcional, doncs fins al Bronze es continua utilitzant les coves per dipositar els difunts.

Les restes humanes exhumades corresponen a un mínim de sis individus, doncs varen ésser sis els cranis trobats amb un conjunt d'ossos prou incomplet que pertanyien a diferents parts de l'esquelet humà. Les restes faunístiques corresponen, entre d'altres, a cabres, ovelles, cérvols, etc. El material arqueològic obtingut correspon principalment a ceràmica, però no falten els objectes d'ornamentació així com altres instruments elaborats de pedra, os i ivori (penjolls, destrals, grans de collar, punxons, etc).

Pel que fa a la ceràmica, Sos Baynat diferencià tres tipus de pastes diferents, doncs, *“hi ha unes fabricades amb un fang fi i negrenc, sense quasi granulació en l'interior. Altres són de més gruix i de materials granulosos i aspecte en uns casos negre i en altres rogenc. Altres, en fi, les més bastes, són ceràmica molt grossa i el fang està mesclat amb trossets de vidres de barritina, calcita i grans amorfos de diverses pedres”* (Sos 1923). Pel que fa a les formes, distingeix quatre tipus: *“A) tipus amb la paret recta o lleugerament corba des de les vores a la base. B) tipus més o menys campaniformes. C) tipus amb l'obertura del vas molt estret respecte a la capacitat mitjana. D) tipus, per últim, com la cassola, semiesfèrica i amb la vora més prima”*. (Sos 1923)

Esteve indicà que es van recollir *“tres vasos llisos i nombrosos fragments de la mateixa espècie o decorats, alguna vegada, per adorns en relleu, i amb més freqüència per incisions”*. (Esteve 1954).

Tota aquesta ceràmica està fabricada a mà i les formes més usuals són les globulars i les semisfèriques amb mamellons o senzilles anses anulars. La major part de les peces es caracteritzen per no portar cap tipus de decoració és a dir, són llises, però quan en duen, aquesta es presenta de manera incisa o impresa. Però ha estat la ceràmica cam-

paniforme la troballa que ha donat més importància, interès i publicitat a aquest jaciment. Cap al final del tercer mil·lenni a.C. apareix a l'Europa occidental i fins i tot al nord d'Àfrica, el que s'ha anomenat aixovar campaniforme, on destaca principalment la ceràmica acampanada, els botons d'os amb perforació en "v", els braçalets d'arquer, diferents tipus d'armes com els punyals de coure de fulla plana amb llengüeta, puntes de coure ovals i del tipus palmela, puntes i fulles de sílex, objectes de coure, als quals de vegades s'afegeixen objectes fabricats en or com arracades, anells, etc. El vas campaniforme no es tracta ni d'una cultura i ni molt menys d'un poble, sinó més bé d'una ceràmica, que junt amb l'aixovar abans esmentat, formava part d'una sèrie de béns de prestigi que s'havia difós per l'occident europeu per mecanismes de tipus comercials, però restringint-se en un primer moment, a les elits locals.

La denominació de vas campaniforme procedeix del recipient ceràmic més característic amb perfil de campana. Són peces que no porten anses i ofereixen pastes prou depurades que han sofert una bona coccio amb un acabat curós. Les formes ceràmiques més comunes corresponen a vasos en forma de "S" i a cossis hemisfèrics. La decoració d'aquestes peces se situa al llarg de la seua superfície exterior i de vegades en la part superior de la cara interna mitjançant la impressió d'una eina dentada o d'incisions, on els motius decoratius més comuns són les bandes horitzontals, triangles, ziga-zagues, reticulats, etc. Un altra tècnica decorativa, però menys freqüent, és la que consisteix en l'aplicació de cordes impreses sobre la superfície de la ceràmica encara sense coure formant sèries de línies disposades de manera horitzontal. A la península Ibèrica s'han distingit fins a cinc estils diferents:

1. AOC (*All Over Corded*): típic vas acampanat amb perfil en "S", decorat amb línies horitzontals realitzades amb la impressió de cordes.
2. Marítim (*Maritim*): la decoració que presenta està realitzada a pinta o rodeta.
3. CZM (*Corded Zoned Maritim*): amb decoració similar a l'anterior però amb les línies horitzontals impreses amb cordes.
4. Puntillat: formes ceràmiques amb decoració puntillada amb motius geomètrics.
5. Estils regionals: diversitat de grups regionals (Salamó, Ciempozuelos, Carmona, Palmela, Llevant, etc.), amb decoració incisa i estampada formant motius més complexos.

El període d'utilització del vas campaniforme a la península Ibèrica s'extén aproximadament entre el 2300/2200 fins el 1600 a.C. La cronologia atorgada per als campaniformes de tipus marítim i cordat és de 2200-2150 a.C., mentre que per als grups regionals és de 2150-1700 i, finalment, per als estils regionals més tardans és de 1700-1600 a.C.

La periodització del Calcolític al País Valencià s'inscriu per a altres autors dins de l'etapa cultural Neolític II (3400-1800/1700 a.C.):

1. Neolític IIA: horitzó de les ceràmiques esgrafiades (3400-2800 a.C.).
2. Neolític IIB: horitzó precampaniforme (NIIB1 2800-2500 a.C. i NIIB2 2500-2200/2100 a.C.).
3. Neolític IIC o també Horitzó Campaniforme de Transició (HCT) cap a l'Edat del Bronze, situat cronològicament entre el 2200/2100 i el 1800/1700 a.C., caracteritzat per una modificació en el patró del poblament, per la creixent importància de les relacions comercials de llarga distància i també per les evidències de jeraquització social.

Aquest tipus de ceràmica no és ni molt menys molt abundant a la zona del País Valencià si es compara amb altres àrees, doncs tan sols en uns 50 jaciments ha estat trobada. Per al campaniforme valencià s'han establert dos estils ben diferenciats; el Marítim, anomenat també Antic o Internacional (2200-2000 a.C.); i l'Incís o Recent (2000-1700 a.C.). Durant l'Horitzó Marítim apareixen les decoracions cordades (impressió de cordes), les mixtes (bandes llises combinades amb decoracions puntillades o impreses), les d'estil internacional (decoracions puntillades o impreses, ratllades o reticulars), l'estil compost (bandes simples alternades amb altres motius decoratius en les franges reservades) i el de transició (motius geomètrics). En el Campaniforme Recent la ceràmica es realitza mitjançant quatre tècniques decoratives: el puntillat, la incisió, l'estampat i la pseudoescissió. L'última fase del campaniforme valencià es caracteritza per l'estil anomenat Clàssic Tardà, caracteritzat per la presència de tres o quatre franges de triangles amb el vèrtex cap a baix.

Del jaciment de Vil·la Filomena procedeix un lot de ceràmica d'aquest tipus que cal considerar-lo com un dels més importants al País Valencià. Està format per un vas sencer i 32 fragments. L'inventari del material ceràmic l'hem extret del treball que ha portat a cap Bernabeu (1984) a partir de l'estudi directe de les peces realitzat per Harrison (1977):

1. Vas campaniforme complet d'estil marítim. (Fig. 2, núm. 1746, fig. 3. làm. 1).
2. Tres fragments que corresponen al cos d'un vas de característiques similars a l'anterior. (Fig. 2, núm. 1747).
3. Fragment de base d'un vas campaniforme amb decoració puntillada. (Fig. 2, núm. 1748).
4. Tres fragments de vora amb decoració puntillada. (Fig. 2, núm. 1749, làm. 2 núm. 4).
5. Diversos fragments d'un vas campaniforme amb decoració cordada tant a l'exterior com a l'interior. (Fig. 2, núm. 1750, làm. 2 núm. 5).
6. Dos fragments que podrien pertànyer a la base del vas anterior. (Fig. 2, núm. 1751).
7. Fragment de vora amb decoració cordada. (Fig. 2, núm. 1752).
8. Quinze fragments del cos amb decoració mixta. (Fig. 2, núm. 1753 a 1759 i 1764).
9. Nou fragments de vora amb decoració mixta. (Fig. 2, núm. 1760 a 1763, làm. 2 núm. 8 i 9).
10. Fragment de base amb decoració mixta. (Fig. 2, núm. 1765).
11. Quatre fragments del cos amb decoració campaniforme incisa. (Fig. 2, núm. 1768).

El jaciment de Vil·la Filomena és un dels més importants amb ceràmica campaniforme del País Valencià, i no únicament per la quantitat de ceràmica, sinó principalment per la seua singularitat. Es tracta de l'únic jaciment valencià fins l'actualitat on s'ha trobat ceràmica amb decoració cordada, representat per un vas fragmentat amb decoració de línies circulars horitzontals tant a l'interior com a l'exterior. És l'exemplar més complet amb aquest tipus de decoració de tota la península i la troballa més meridional de l'occident europeu, i que cal relacionar-lo amb les troballes catalanes, producte d'importacions de l'Europa del nord, i més concretament de l'àrea del Rin. És també l'únic al País

Valencià que compta amb ceràmiques que presenten decoració mixta. A més a més, és un dels pocs amb ceràmica de l'estil marítim, també poc abundants a les comarques valencianes. Quant a la seua datació, el fet que la major part dels fragments porten una decoració impresa i/o cordada, pot indicar-nos la seua adscripció cronològica cap a un primer moment de l'horitzó campaniforme. Pel contrari, els escaducers fragments de ceràmica amb decoració incisa és un clar indicatiu de la més que possible perduració del jaciment en moments posteriors.

És important no oblidar que tots aquests fragments ceràmics junt amb les restes de troballes, constitueixen un únic conjunt, doncs a causa de la deficient excavació arqueològica realitzada, no s'ha pogut aïllar els diferents materials que componien cadascuna de les sitges descobertes.

No obstant això, no hem d'oblidar la importància que ha tingut aquest jaciment, perquè fou un dels primers del territori valencià on hi aparegué aquest tipus de ceràmica. Fins les dècades dels anys seixanta/setanta la seua presència al País Valencià era pràcticament desconeguda, fet que afavorí el seu coneixement en ser un dels pocs jaciments citats de manera quasi exclusiva per gran part de la investigació arqueològica tant nacional com internacional.

D'altra banda, segons Bernabeu i Martí, aquest jaciment evidència la utilització de sitges dins dels poblats com a forma de sepultura durant l'HCT (darrer terç del III mil·lenni a.C.) essent aquestes paral·lelitzables als poblats excavats en l'àrea andalusa de l'Alt Guadalquivir.

Malauradament, fins l'època romana no tornem a tindre notícies o indicis de cap grup humà que poblara el nostre territori, malgrat la relativa abundància de jaciments que es troben al voltant del nostre terme des del Bronze com poden ser els de el Torrelló i el Bovalar a Almassora, Vinarragell a Borriana, etc.

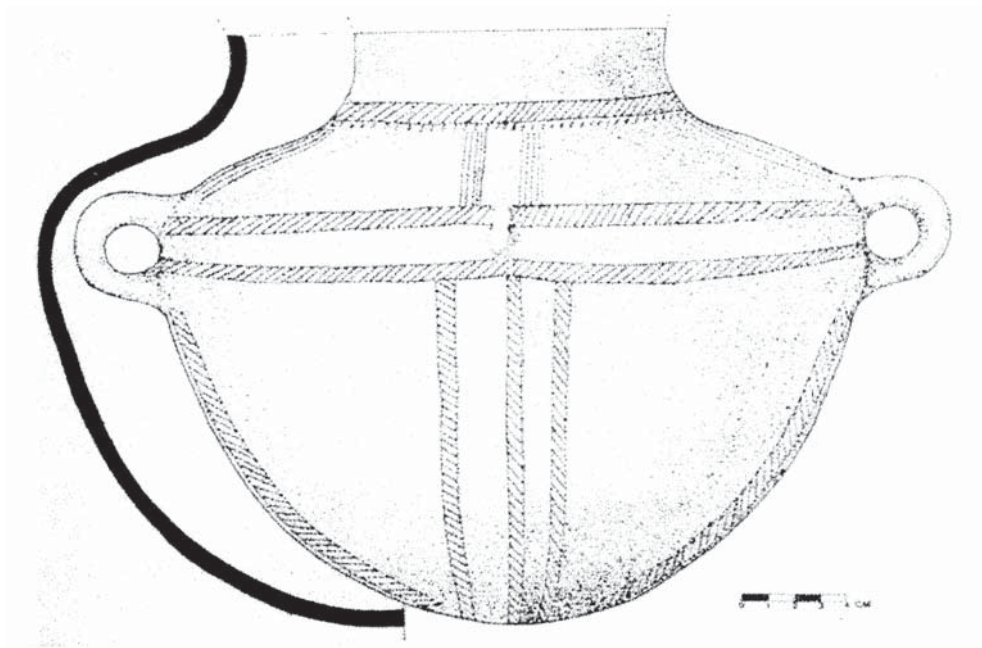

Figura 1. Vas neolític de perfil globular amb coll cilíndric. (Font, Olària 1977).

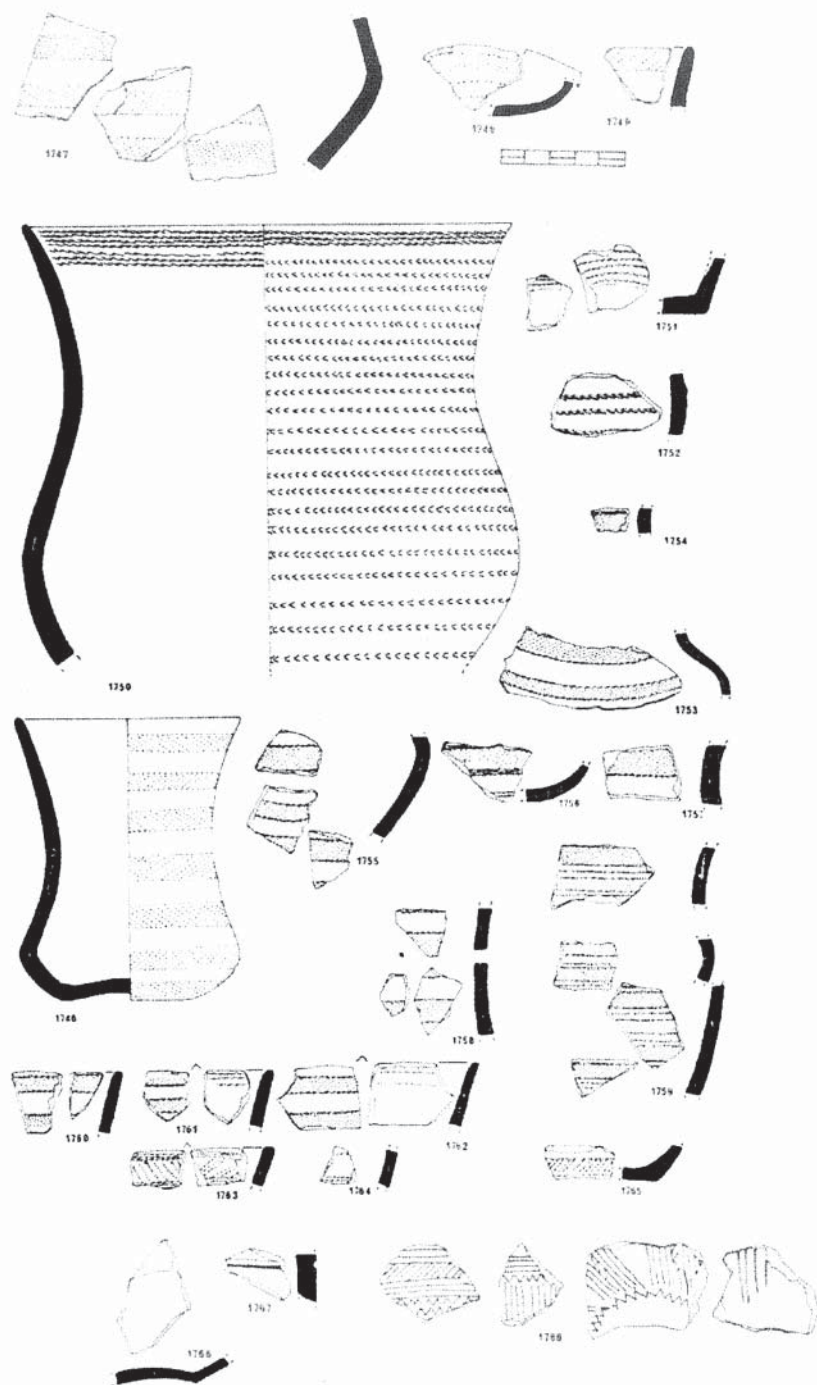

Figura 2: Ceràmica campaniforme de Vil·la Filomena. (Font, Harrison 1977).

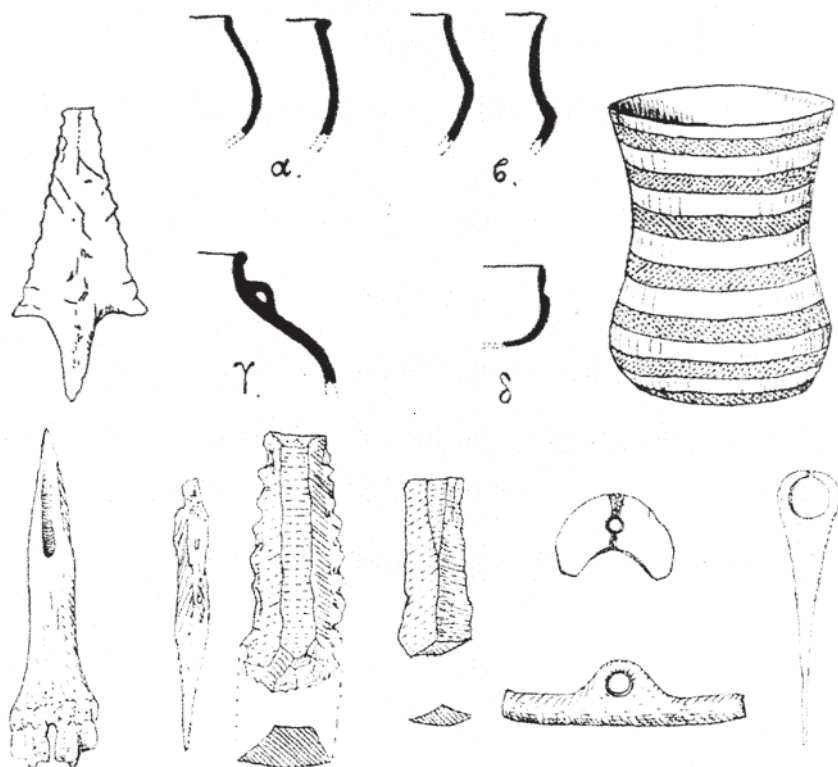
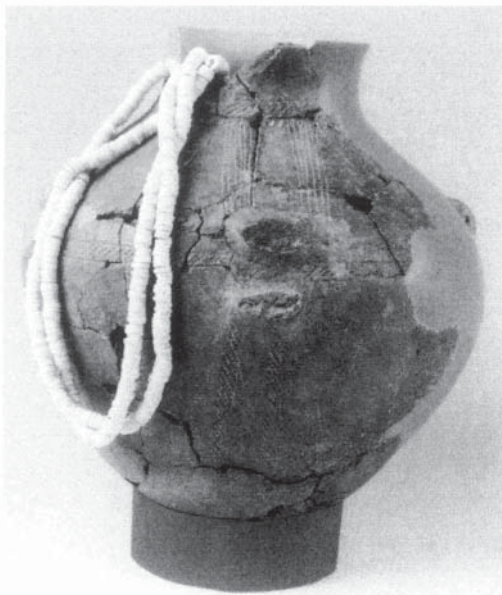

Figura 3. Material i perfils ceràmics de Vil·la Filomena. (Font, Sos 1924).

*Làmina 1. Vas neolític de perfil globular amb coll cilíndric.
(Font, Gusi, 2001).*

Làmina 2. Vas campaniforme d'estil marítim. (Font, Bernabeu 1984).

Làmina 3. Fragments de ceràmica campaniforme amb decoració puntillada (núm. 4), cordada tant a l'interior com a l'exterior (núm. 5), mixta (núm. 8 i 9). (Font, Bernabeu, 1984).

Bibliografia

- Almunia, J.L. (1923): "Arqueología valenciana en 1921 y 1922". *Almanaque de las provincias*. Valencia, p. 269.
- Ballester Tormo, I. (1929): "La covacha sepulcral del Camí Real". *Archivo de Prehistoria Levantina*, I. Valencia, 31-85.
- Beltrán Bigorra, F. (1922): "Sobre un yacimiento eneolítico de Villarreal (Castellón)". Notas y comunicaciones de la sesión de 28 de septiembre de 1922, de la Sección de Valencia de la Sociedad Española de Historia Natural. *Boletín de la Sociedad Española de Historia Natural*, tomo XXII, pág. 341.
- Bernabeu Auban, J. (1978): *Los elementos de adorno en el Eneolítico valenciano*. Memoria de licenciatura. Facultat de Geografia i Història. Valencia.
- Bernabeu Auban, J. (1984): *El vaso campaniforme en el País Valenciano*. Serie de Trabajos Varios del Servicio de Investigaciones Prehistóricas, 80. València.
- Bernabeu Auban, J.; Martí, B. (1990): "El País Valenciano de la aparición del Neolítico al horizonte campaniforme". *Aragón/litoral mediterráneo: intercambios culturales durante la prehistoria*. Zaragoza, 201-230.
- Bernat Esplugues, J.F. (1996): "Fragmentos de Prehistoria". *Cadafal*, s/p. Vila-real.
- Bosch Gimpera, P. (1923): "Sepulcros de Filomena a Villarreal (Castellón)". *Butlletí de l'associació catalana d'antropologia, etnologia i prehistòria*, I. Barcelona, p. 207.
- Bosch Gimpera, P. (1923): "Els problemes arqueològics de la província de Castelló". *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, V. Castellón, 81-120.
- Bosch Gimpera, P. (1929): *Guía de las secciones española primitiva, del museo del palacio nacional de la exposición internacional*. Barcelona.
- Castillo, A. del (1928): *La cultura del vaso campaniforme. Su origen y su extensión por Europa*. Barcelona.
- Castillo, A. del (1956): "El vaso campaniforme cordado en la península ibérica". *IV Congreso Internacional de Ciencias Prehistóricas y Protohistóricas* (Madrid 1954). Zaragoza, 445-458.
- Cura Morera, M. (1986): "Los vasos campaniformes cordados con decoración de Vil-la Filomena (Vila-real, Castellón) en su contexto europeo". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 12. Castelló, 29-44.
- Cura Morera, M. (1986): "L'horitzó campaniforme antic als Països Catalans". *Fonaments*, 6. Barcelona, 97-128.
- Doñate Sebastián, J.M. (1983): "Esquema paleontològic de Vila-real". *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LIX, nº 3. Castelló, 369-376.
- Esteve Gálvez, F. (1956): "Cerámica de cuerdas en la plana de Castellón". *IV Congreso Internacional de Ciencias Prehistóricas y Protohistóricas* (Madrid 1954). Zaragoza, pp. 543-556.
- Fletcher Valls, D.; Plá, E.; Llobregat, E. (1964): *La Ereta del Pedregal (Navarrés, Valencia)*. Excavaciones Arqueológicas en España, 42. Madrid.
- Gusi Jener, F. (1984): *Castellón en la prehistoria*. Castelló.
- Gusi Jener, F. (2001): *Castellón en la prehistoria. Memoria de los tiempos del ensueño*. Castelló.
- Harrison, R.J. (1974): "El vaso campaniforme como horizonte delimitador en el levante español". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 1. Castellón, 63-70.
- Harrison, R.J. (1977): *The bell beaker cultures of Spain and Portugal*. Massachussets.
- Martí Oliver, B. (1980): "El Eneolítico". *Nuestra historia*, I. Mas Ivars. Valencia, 125-150.
- Olària Puyoles, C. (1977): "Un hallazgo neolítico en Vila-real (Castellón)". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 4. Castellón, 295-298.
- Savory, H.N. (1950): "A influencia do povo "beaker" no primeiro periodo da idade do bronze na Europa occidental". *Revista de Guimaraes*, LX, 350-375.
- Savory, H.N. (1967): *Spain and Portugal*. Londres.

- Sos Baynat, V. (1922): "Una estación prehistórica en Villarreal". *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, III. Castellón, 394-398.
- Sos Baynat, V. (1922): "Importantes descubrimientos arqueológicos". *Heraldo de Castellón*, nº10247, 5 de septiembre. Castellón.
- Sos Baynat, V. (1923): "Una estación prehistórica en Villarreal". *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, IV castellón, 99-105.
- Sos Baynat, V. (1924): "Una estación prehistórica en Villarreal". *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, V. Castellón, 49-51.
- Tarradell, M. (1962): *El País Valenciano del Neolítico a la Iberización*. Valencia.
- Traver, B. (1922): "Los hallazgos prehistóricos de Villarreal". *Las provincias*, 17 de septiembre. València.
- Tuixans Pedragrossa, J. (1923): "La estación prehistórica "Filomena" de Villarreal". *Anuario guía de la provincia de Castellón*. Castellón, p. 77.

5

Onofre Flores

LA RONDALLA TA-GO-BA

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

Curiosa fotografia presa en el concert efectuat per la rondalla en el camp d'esports el mes de juliol de 1946

1. INTRODUCCIÓ

Vila-real des de la seua fundació sempre ha comptat amb músics els quals han variat en nombre segons les necessitats del moment, als quals se'ls contractava per a actuar en processons religioses i es reunien amb tal motiu els de la comarca, sobretot quan la solemnitat era gran. Aleshores els instruments més habituals eren: la trompa, la cornamusa, el tabal, el nafil, la trompeta i la xeremia.

És a partir de l'any 1387 quan segons ens conta Jose María Doñate en la seua obra *Salarios y precios durante la segunda mitad del siglo XVI*, s'estableix en la nostra ciutat una plantilla de dos músics que més tard s'ampliaria a quatre.

No van existir grans formacions musicals fins l'any 1848 en què es funda la banda de música amb els instruments de vent habituals per a aquesta, ja que la guitarra i els seus "parents" (bandúrries, llaüts i mandolines) havien assentat els seus reals en les tavernes i barberies estant considerats com a instruments vulgars. És a partir de Tàrrrega quan la música de corda es va prendre seriosament i aparegueren alguns grups compostos per trios i quartets, els quals s'atreuen a interpretar música clàssica cosa poc corrent per a aquest tipus d'instruments.

Avui recordarem una de les formacions musicals que més èxits ha aconseguit de quantes han existit en la nostra ciutat. Es tracta de la Rondalla Ta-Go-Ba, la qual va passejar el nom de la nostra ciutat per tot el país en una època en la qual en comptades llars es podia escoltar un aparell de ràdio.

2- NAIXEMENT

La gestació d'aquesta rondalla cal buscar-la molts anys abans de la formació d'aquesta. Ja quan el mestre Goterris donava lliçons de guitarra a Jose Mª Abella, aquest se sentia atret pel so dolç i malenconiós d'aquest instrument i a poc a poc va aconseguir entusiasmar a altres components de la banda de música, tots ells solistes d'aquesta, els quals i durant tres dies a la setmana assajaven en un local que la banda tenia en lloguer per als assajos, que estava situat damunt del que avui és el Banco de Valencia al qual s'accedia per mitjà d'una escala que hi havia enfront del campanar, al costat de la farmàcia existent en l'actualitat regentada per Sra. Ana Candau.

Totes les nits en acabar aquest es posaven a repassar aquestes obres que havien assajat abans, però aquesta vegada amb instruments diferents. Aquelles parets que minuts abans ressonaven suportant els estridents sons de les trompetes, trombons i clarinets, ara es relaxaven amb el suau so de les bandúrries, llaüts i mandolines, tanyides per un grup de joves amb unes inquietuds musicals i els sons dels quals eren emesos per instruments de corda, els que per a alguns, els eren ja molt familiars.

Tal com passava el temps es van adonar de les seues possibilitats i van tenir la feliç idea de formar un grup el qual només estaria compost per instruments de corda. Entre els components d'aquest es trobaven entre altres, Jose Mª Abella, Ricardo Sifre, Ricardo Reig, Francisco Mezquita i Manuel Abella, els quals serien els pilars en els quals s'as-sentaria la futura formació.

La recerca d'un nom apropiat el qual identificara aquesta agrupació fou un ver-tader maldecap. Veient que no hi havia manera de trobar un que els agradara, Ricardo Reig

va proposar fer un nom compost a partir dels millors músics que havien existit a Vila-real. Al final van optar per l'adaptació de les dues primeres síl·labes dels cognoms de tres notables músics; Tàrrega i Goterris nascuts en la nostra ciutat, i Barrachina nascut en la propera localitat de l'Alcora, que vinculat a Vila-real donava també classes de guitarra, quedant el grup batejat com a Rondalla Ta-Go-Ba.

El dia 2 de novembre de 1932 naixia la Ta-Go-Ba, la qual fou creada com una societat musical, sent nomenat com a primer director d'aquesta Pascual Jordá. Aquesta agrupació prompte va tenir una gran massa de seguidors a causa d'això el gener de 1933 fou constituïda legalment com a societat musical i es finançava de l'escassa ajuda que li prestaven els seus no menys escassos socis fins que poc després amb l'ampliació del nombre d'aquests, es va poder llogar un local per a establir el domicili social i el lloc dels assajos. El primer local que van trobar era una vella casa que hi havia en el c/ Major Sant Domènec i que era propietat de Bautista Vilanova, en la qual havia existit un laboratori farmacèutic i al costat d'aquest cap al raval del Carme, es trobava la Fonda del Comerç.

La recent nascuda societat estava dirigida per una junta directiva composta per cinc persones que eren: el president i quatre directius dels quals tres, havien de ser forçosament, segons els estatuts, músics de la rondalla i els altres dos, socis simpatitzants.

Per a la seua presentació es va elegir una data bastant significativa: el 22 de novembre de 1933, dia de Santa Cecília, patrona dels músics, aprofitant la inauguració del teatre de la Societat Coral Els XIII, van donar un concert junt amb la banda de música local i el conegut conjunt de l'època *Los Seis y Jazz*. Es dona la circumstància que per a aquest acte només s'interpretaren obres de compositors vila-realencs i per a això es van elegir partitures de mossén Benito Traver, Jose Goterris Sanmiguel, Jose Goterris Rambla, Pascual Nacher Alavaen i mossén Jose Mª Torres.

Al principi les seues actuacions eren molt limitades i pràcticament no eixien de la ciutat actuant en quants actes eren invitats, no faltant mai al concert que tots els anys se celebrava en l'alqueria dels Sarthou amb motiu de la festa del Pilar, onomàstica de Sra. Pilar, amfitriona i esposa del Sr. Carlos Sarthou Francesc.

El 1935 se celebraren uns emotius actes pel V aniversari de la mort del mestre Goterris, als quals va acudir la nostra rondalla a més a més de la banda de música dirigida pel seu fill, actuant també un cec anomenat Vicente Mezquita, que havia sigut deixeble de Tàrrega. Per aquest acte la Ta-Go-Ba intepretà el següent programa: *Serenata* de Schubert, *Escenes pintoresques* de Massenet, *Rapsòdia Aragonesa* de Daniel Fortea, *Standchen-intermedi* de Schubert i l'*Himne Regional Valencià* del mestre Serrano.

Aquesta rondalla fou la que va obrir el camí musical en tota la província per a escolta i delit de la música clàssica interpretada per instruments de corda. Aquestes *orquestrs* estaven molt mal vistes pels professors dels conservatoris ja que s'hi consideraven a aquests instruments de segona categoria i prova d'això és que en l'actualitat només hi ha en tot Espanya dos o tres centres oficials on s'imparteixen classes de bandúrria i llaüt.

Però malgrat això la nostra rondalla fou invitada a donar un concert a Castelló i ni més ni menys que en els salons del conservatori de música. Aquest concert es va celebrar el 13 de febrer de 1936 que sota la direcció de Pascual Jordá s'interpretaren les següents obres:

Programa

I

<i>Moment musical</i>	<i>Schubert</i>
<i>Escenes pintoresques</i>	<i>Massenet</i>
<i>La infanta dels bucles d'or</i>	<i>Serrano</i>
<i>Cavalleria rusticana</i>	<i>Mascagni</i>

II

<i>Serenata</i>	<i>Schubert</i>
<i>Llarg</i>	<i>Haendel</i>
<i>Àngels i campanes</i>	<i>Schuman</i>
<i>Cançó d'amor</i>	<i>Abel Mus</i>

III

<i>Standchen</i>	<i>Schubert</i>
<i>Cant indi</i>	<i>Rimski Korsacov</i>
<i>Le Vert Galant</i>	<i>Mellana Vogtt</i>
<i>Ta-Go-Ba</i>	<i>Manuel Abella</i>

Per aquesta ocasió la rondalla estava composta pels següents membres:

Guitarres: Jose Mª Abella, A. Millan, Matilde Quemades, M. Costa, J. Broch, A. Salvador i S. Pitarch. **Bandúrries:** Francisco Mezquita, Vte Llorens, J. Mulet, R. Ortells, Vte Gimeno i J. Mezquita. **Llaüts:** Manuel Abella, Vicente Bellmunt, i Onofre Domenech

Aquest concert va donar el suport musical a aquesta rondalla, ja que els mateixos professors de Castelló van caure als seus peus sent tot lloances per als seus components elogiant la bona conjunció del grup i la sonoritat d'aquest tipus d'instruments.

En el mes d'abril de 1936, es presentaren al Primer Certamen Regional de Rondalles que se celebrava a València en els jardins dels Vivers. Segons el reglament d'aquest certamen, aquest estava dividit en tres seccions; la Secció Especial que era per a grans rondalles, la Secció Primera per a agrupacions el número del qual no fóra inferior a 20 components i la Secció Segona en la qual quedaven enquadrades totes les que eren menors d'aquesta xifra. La nostra rondalla va haver d'inscriure's forçosament en la Tercera Secció, ja que el seu nombre comptant el director estava rondant els 15 components.

La formació que va presentar la Ta-Go-Ba per aquesta confrontació fou la següent:

Guitarres: Jose Mª Abella, Jose Broch, Augusto Millán, Matilde Quemades, i Manuel Costa; **Bandúrries:** Ramon Ortells Francisco Mezquita, Vicente Llorens i Vicente Gimeno; **Llaüts:** Manuel Abella, Onofre Doménech, Vicente Miró i Pascual Jordá; **Mandolines:** Manuel Notari i Ricardo Reig.

Tots ells estaven dirigits per Joaquín Moya que era el director d'aquesta en aquelles dates. Les peces que s'interpretaren foren les següents: com a peça obligada en primer lloc "*Le Vert Galant*" de Mellana Vogtt, compositora molt de moda allà pels anys trenta, i com obra lliure atacaren els compassos de l'obra *Àngels i campanes* del compositor alemany Robert Schuman. El jurat després d'una renyida deliberació va concedir el primer premi de la Tercera Secció a la nostra rondalla. Era el primer èxit dels moltíssims que seguirien a aquesta agrupació musical.

Davant d'aquest triomf i a causa del constant auge i eufòria que es vivia en la ciutat per la música de plectre, la societat incrementà el seu nombre de socis simpatitzants, fins que l'Ajuntament de la ciutat, conscient de la importància d'aquest èxit i amb el desig

que la societat musical continuara amb la difusió i ensenyament d'aquests instruments de corda, acordà concedir una subvenció, la qual va suposar un gran alicient per a tots els seus components.

La labor cultural d'aquesta societat anava en augment, fins el punt que en 1936 rebien completament gratuïtament lliçons de solfeig i instrument un total de 36 alumnes i arran dels èxits aconseguits, prompte s'interessaren pels seus concerts diversos pobles de la província tenint preparades ja algunes actuacions però, l'esclat de la Guerra Civil va tirar per terra totes les il·lusions ja que amb la incorporació a files de tots els seus components, aquesta rondalla a l'igual que tota la resta de formacions culturals, desaparegueren.

3. ELS ANYS QUARANTA

En finalitzar la contesa a poc a poc van tornar a la nostra ciutat els supervivents d'aquesta i el gran entusiasme de Manuel Abella va aconseguir reunificar una altra vegada aquesta societat i reiniciar les seues activitats musicals, formant un xicotet grup, no molt nombrós per cert, (només estava composta per dotze músics) però que aconseguí seguir una altra vegada la seua carrera musical.

A principis de 1946 es va crear una comissió organitzadora presidida per Ricardo Sifre que s'encarregaria de redactar els articles per a presentar el reglament de la nova societat apagada pel conflicte bèl·lic de la Guerra Civil i el 8 de novembre del mateix any com era preceptiu, presenten en el Govern Civil de Castelló la documentació de la constitució de la societat i una vegada aprovat, se celebrà la primera junta general extraordinària per a elegir la junta directiva. En aquesta es nomenà president a Ricardo Sifre Llorens, secretari a Francisco Mezquita Usó, dipositari a Joaquín Fortuño Traver i com a vocals a Jose Mª Abella i Diego Herrero Meseguer.

Una de les primeres fotografies de la rondalla en la qual podem veure de dreta a esquerra, començant per dalt: Ramón Ortells, Vicente Llorens, A. Sánchez, Ricardo Reig, Vicente Costa, Francisco Mezquita, Manuel Notari, Pascual Jordá, Manuel Abella, Onofre Domenech, José Micó, Manuel Costa, Augusto Millán, José M. Albella, José Mulet, José R. Broch.

Aquesta nova formació fou obligatòriament enquadrada, com totes les agrupacions d'aleshores, en el grup de danses d'Educació i Descans i aquesta circumstància va repercutir en el nom d'aquesta, ja que a partir d'aleshores s'anomenaria *Rondalla Ta-Go-Ba de Educació y Descanso* fins els anys seixanta.

En una de les assemblees celebrades per aquell temps s'acordà per unanimitat que els socis actuant estiguessen exempts del pagament de la quota. Aquesta societat no va parar en la seua difusió musical i fruit dels ensenyaments que s'impartien entraren a formar part d'aquesta un grup de gent jove el qual donaria a aquesta formació un gran impuls. Entre altres trobem a Enrique Dobón, Santiago Sanz, David Carda, Domingo Moreno, Domingo Gil, Manuel Cabedo, Jose R. Broch, etc.

La seua activitat aleshores estava dedicada a celebrar actuacions en presentacions de les reines de festes, algun concert en entitats culturals i fer serenates pels carrers de la ciutat quan arribava el mes de maig tan de moda en els anys quaranta. Cal ressenyar com anècdota que aquestes serenates es feien muntats tots en un carro i a causa del nombre de components, alguns d'ells seguien al vehicle a peu en no tenir cabuda en aquest.

Les bones maneres en l'execució de les obres els va animar a donar un concert a l'aire lliure (res aconsellable per aquest tipus d'instruments). La data acordada fou un dia del mes de juliol de 1946 en el camp d'esports el Madrigal, amb la presència de les autoritats municipals i l'assistència de la delegada de Secció Femenina de la FET i de les JONS. La rondalla va estar dirigida en aquesta ocasió per Jose Mª Abella, tenint una afluència extraordinària per part del nombrosíssim públic que omplia el camp d'esports, la qual seria el preludi dels futurs èxits que aleshores ningú podia imaginar.

La rondalla va començar a fer-se propaganda per tota la ciutat. En la foto Jose R. Broch i José Mulet amb altres companys fotografiats amb un cartell de la rondalla.

En estar enquadrada en la Falange els van cedir un quart per als assajos en l'ampli edifici que aquesta ocupava situat en el c/ Major Sant Jaume (avui conservatori de música), però en córrer el temps aquest edifici no era suficientment gran per a albergar totes les societats que hi havia en la nostra ciutat per la qual cosa començaren a compartir les sales amb altres associacions. Als components de la rondalla els va tocar compartir l'habitació d'assaig amb una altra activitat esportiva: la boxa. Totes les nits al termini de l'assaig havien de recollir els faristols, cadires, i papers i deixar la sala llesta per a l'activitat de boxa, per això prompte començaren a buscar un altre lloc on poder realitzar els seus assajos.

La situació era insostenible, fins que en 1947 el conserge del Gran Casino Sr. Vicente Girona, els va cedir una xicoteta habitació que hi havia en el pis alt del mateix edifici on es trobava el casino. En aquesta habitació encara més xicoteta que el que disposaven en la Falange desenvolupà la societat les seues activitats musicals d'ensenyament de solfeig i instruments, així com els assajos malgrat i segons algunes fotografies que hem vist, els rondallistes estaven bastant apretats.

Aleshores va succeir un esdeveniment que la rondalla no el va desaprofitar. Justament en el mateix edifici, en la part posterior estava (i continua conservant-se) el teatre Gran Casino amb la planta baixa, escenari, camerinos, entresòl i amfiteatre. Tota la planta baixa era un saló recreatiu amb billars i tennis de taula, que era propietat a l'igual que tota la resta de l'immoble del Sr. Francisco León Font de Mora (conegut en els cercles vila-realencs com *Paco León el Mayorazgo*). Per motius que no vénen al cas l'inquilí dels billars els traslladà a un altre lloc deixant el local lliure, circumstància que va aprofitar la societat Ta-Go-Ba per a procedir al seu lloguer.

Com hem dit anteriorment formava part de la junta directiva un jove al qual li unia una gran amistat amb *Paco Leon*. Aquest no era altre que Diego Herrero Meseguer, el qual va quedar comissionat per a entablir les oportunes converses i aconseguir el lloguer

Assaig de la rondalla. En primer terme el mestre Olmos.

del citat teatre que així fou, amb la promesa de respectar la seua estructura i conservació. Aquest lloguer quedà estipulat en la quantitat de 600 ptes. al trimestre, acordant que l'entrada al local s'efectuaria pel c/ Major, quedant les dues portes del carreró com portes d'escapament o emergència, tal i com ho ordenaven les ordenances municipals.

Una vegada prengueren possessió d'aquest, el primer que feren en observar el magnífic escenari que tenien davant dels seus ulls, fou habilitar l'entresòl com a saló cafè per considerar-lo més acollidor, deixant tota la planta baixa per als assajos i actuacions de la rondalla.

Aprofitant l'escenari i les excepcionals condicions que albergava aquest local, tots els diumenges a l'hora del cafè començaren a efectuar concerts els quals eren escoltats amb gran admiració sota un mutisme total per tots els socis que omplien el local. Unes vegades actuava la rondalla i altres algun solista o grup, però es divulgava la música que era el més important per aquesta societat i que a més a més així es complia el fi per al qual havia sigut creada.

El 1948 es modificà el reglament per a crear dos noves seccions: la secció de *coros* i la de *vent*. En aquestes s'enquadraren un grup musical, un cor, una orquestra i fins i tot un grup de teatre.

Estudio de Ràdio Valenca. Actuació en directe de la rondalla.

Del grup de teatre no es tenen notícies, la qual cosa presagia que va tenir una vida molt curta. Del conjunt musical que es batejà amb el nom de *Conjunto Ta-Go-Ba* ens han arribat referències de les bones facultats de Juan Pons que era la veu solista, per a la interpretació de boleros. Estava compost per l'esmentat Pons, guitarra i veu solista; Enrique Cortés i Manuel Soriano guitarres i cors i Santiago Sanz al clarinet.

El cor arribà a fer esporàdiques actuacions dins de la societat i en alguna presentació de la reina de festes, però malgrat sonar bastant conjuntat, els èxits de la rondalla eclipsà la seua existència.

Conjunt Ta-Go-Ba

Cor de la Ta-Go-Ba actuant en la presentació de la reina de festes de Vila-real

Quant a la secció de vent aquesta prompte va comptar amb una bona representació d'educands, els quals amb l'arribada de Fco. Olmos (que era un gran coneixedor d'aquests instruments), s'arribà a formar una orquestra composta solament per trompetes, fliscorns, trombons i trompes, la qual seria la que nutria de músics la banda de música local.

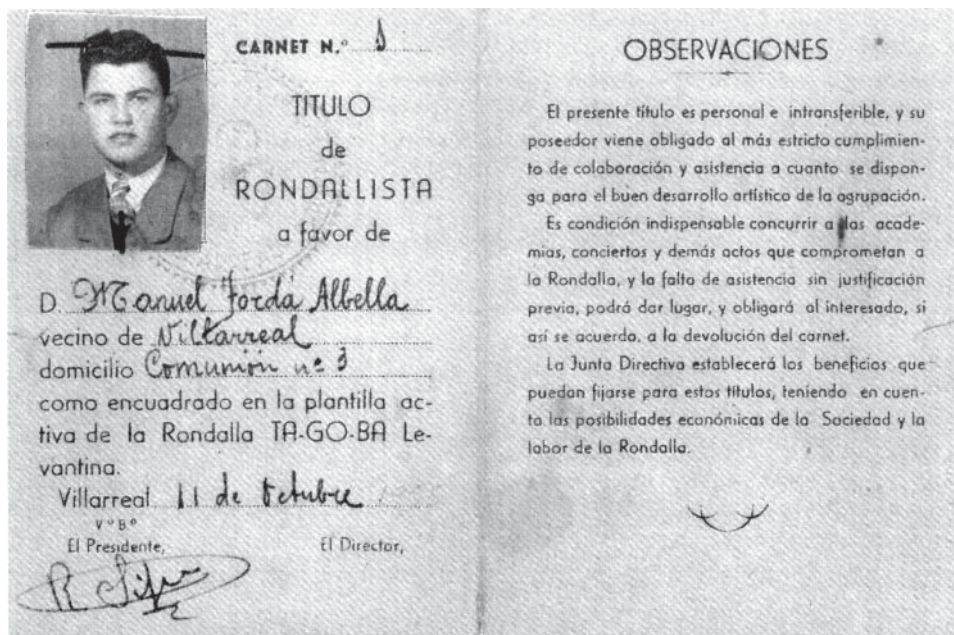
Però no tot era un camí de roses. Es van trobar amb el problema que amb els ingressos que rebia la societat dels socis es cobria escassament el preu del lloguer i a aquests no se'ls podia augmentar la quota a causa que la nostra ciutat aleshores s'estava recuperant d'una gran nevada que va acabar amb tots els tarongers i la situació no era molt brillant que diguem.

La secció de vent va tenir una vida mentre estava sota la direcció d'Olmos. En la fotografia Olmos (amb barret i tocant el trombó) amb alguns dels seus educands fent serenates pels carrers de la nostra ciutat

Els rondallistes conscients de la situació, per iniciativa pròpia, van voler contribuir a pal·liar el mal moment econòmic que travessava la societat i es van oferir al pagament de la meitat de la quota que satisfien els socis. Aquesta decisió dels músics fou un gran respir per a la societat que d'aquesta manera veia augmentats els seus recursos econòmics. En aquesta es va decidir el canvi de nom de la *Rondalla Ta-Go-Ba- de Educación y Descanso*, pel de *Rondalla Ta-Go-Ba Levantina*, encara que continuava amb la denominació de *Educación y Descanso*.

Però un dels socis en una de les reunions de la junta apuntà una feliç idea. Fou Julian García el que en una de les seues intervencions davant de l'assemblea va exposar la conveniència que amb el fi de poder recaptar fons per a pagar el lloguer, es programaren espectacles de varietats tots els diumenges a la vesprada, amb el pagament previ de l'entrada, les quals anirien compaginant amb actuacions de la rondalla. Aquesta idea fou aprovada per unanimitat i posada en pràctica.

Carnet de rondallista

És aleshores quan comença l'època daurada d'aquesta societat, ja que al cimbell de les varietats, començaren a formar-hi part tota l'alta burgesia comptant entre els seus socis a advocats, notaris, empresaris, constructors, comerciants, exportadors, banquers i un llarg etc., passant aquest local a convertir-se en el punt de reunió de la "jer" de la nostra ciutat.

3. ELS DAURATS CINQUANTA

La programació d'espectacles de varietats fou un rotund èxit i tots els diumenges en obrir-se les cortines de l'escenari es trobava un saló ple de públic àvid de contemplar totes les actuacions que la societat els oferia totes les setmanes.

Per aquell temps arriba a la nostra ciutat un jove músic el qual prompte va freqüentar aquest local contactant amb els tertulians i no va passar molt de temps perquè la directiva li oferira la direcció de la rondalla. Aquest jove dinàmic i emprenedor no era altre que Francisco Olmos Llop de tran grat record. Olmos, de caràcter jovial i alegre, amb uns extraordinaris coneixements musicals i una rectitud de ferro en la direcció musical, es va fer càrrec de la rondalla la qual sota la seua batuta va viure els millors anys de la seua existència iniciant un periple d'actuacions per tota la geografia espanyola jalonades amb rotunds èxits. També tenia al seu càrrec la direcció de la Banda Municipal de la ciutat.

En l'any 1952 se celebraren els actes commemoratius del centenari del naixement de Francesc Tàrraga, per al qual la nostra societat col·laborà tant econòmicament com musical. En l'econòmic aquesta societat va fer una aportació de 1.000 pessetes les quals s'ingressaren en el compte que va obrir l'Ajuntament per a aquest acte. En allò musical es preparà una vetllada en la qual la rondalla va donar un estupend concert en el qual s'interpretaren les següents obres: *Maria*, *Minuet*, *Capritx àrab*, *Records de l'Alhambra* i *Dansa*

RONDALLA «TA-GO-BA» LEVANTINA

de Educación y Descanso - VILLARREAL

Núm.

Tengo el honor de manifestar a Vd. que la Junta Directiva de esta Sociedad que me honro presidir, en sesión del día de ayer, acordó por unanimidad contribuir a los actos del I Centenario del nacimiento de Tárrega, con la aportación de MIL pesetas, en nombre así mismo de sus secciones de Viento y Rondalla.-

La referida cantidad la hará efectiva el Depositario de esta Sociedad, dador del presente.-

Dios guarde a Vd. muchos años.-

Villarreal, 19 noviembre de 1952
EL PRESIDENTE

P. O.

Sr. Alcalde-Presidente de la Junta organizadora del homenaje a Tárrega.-

C i u d a d.

Escrit remés a l'Ajuntament amb motiu del 1r Centenari del Naixement de Tàrrega

mora, totes elles de Tàrrega. Cal ressenyar que els arranjaments d'aquestes obres per a rondalla estaven escrits per Jose Mª Abella. En la segona part es va escoltar un superb concert de guitarra a càrrec d'una de les alumnes del mestre. Es tractava de la gran concertista Pepita Roca la qual va interpretar a la guitarra *Minuet de Sor*, *Berceuse de Schuman*, i *Granada*, (aquestes dues obres eren adaptacions de Tàrrega) i per últim *Somni, de Tàrrega*.

Rondalla TA-GO-BA Levantina

DE EDUCACION Y DESCANSO

VILLARREAL

CONCIERTO-HOMENAJE

A

TARRIGA

EN EL

PRIMER CENTENARIO DE SU NACIMIENTO

Domingo 23 Noviembre 1952

Hora: 10:30 noche

Portada del programa del concert dedicat a Tàrriga, 1952

En l'intermedi d'aquest magistral concert es va descobrir un llenç de l'insigne mestre obra del jove pintor local *Vicente Llorens Poy*, i a continuació la reina i dames de la ciutat procediren a fer-li una ofrena de flors.

El motiu de la realització d'aquest quadre a l'oli és perquè la societat acordà en una de les seues juntes plasmar al llenç els tres músics als quals li devia el nom, però per motius segurament econòmics, solament es realitzà aquest magnífic quadre de Tàrraga el qual obra en poder de la societat.

Seguidament el jove *Luis Llop* recità la poesia "*Y hubo de pasar un siglo...*" dedicada al mestre i escrita expressament per aquest acte.

En 1953 se celebrà a San Sebastián un festival de rondalles per a joves rondallistes menors de vint-i-un anys. Aquest festival l'organitzava la Falange Espanyola, per la qual cosa la nostra rondalla fou invitada a participar-hi. Per a això Olmos va haver de prescindir de tots els veterans (la majoria solistes d'aquesta) i muntar un grup amb tots els joves per a acudir a l'esmentat certamen.

La rondalla fotografiada en la Concha de San Sebastián amb l'uniforme de la Falange. En primer pla es pot observar el director que és l'únic que porta pantaló llarg.

Cal significar que en la rondalla aleshores estava entrant contínuament gent nova àvida de poder xafar l'escenari. Entre els joves d'aleshores es trobaven: *Benjamin Llorens, Enrique Martí, Manuel Gil, Pascual Cabedo, Pascual Cándido, Enrique Cortés, Jose García, Manuel Forcada, Juan Pons, Pascual Pi, etc.* Tots ells van estar dirigits pel mestre *Francisco Olmos* i com anècdota cal recordar que per aquesta actuació es van haver de vestir tots inclòs el director, amb l'uniforme de la Falange.

I arriba l'any 1954 en què la rondalla es trobava en el cim quant a perfecció i sonoritat, superant la xifra dels 40 components i es presenta al VII Festival Regional de Rondalles que se celebrava a València, inscrivint-se ni més ni menys que en la Secció

Especial. En ella havien de competir entre altres, amb la cèlebre rondalla valenciana *La Señera*, composta per músics tots ells professionals i que estava considerada en aquells moments com la millor d'Espanya.

Com a peça obligada interpretaren en primer lloc l'andante de la 7^a *Simfonia de Beethoven*, adaptada també per aquesta ocasió per Jose Mª Abella. A la interpretació d'aquesta obra ja es va quedar tot el públic bocabadat de com sonava la nostra rondalla: però cal dir en honor de la veritat que la sonoritat aconseguida era producte de la magistral adaptació que va fer Abella de les obres que s'interpretaren per aquesta ocasió.

A continuació van posar en el faristol com a peça lliure la coneguda partitura *Les Bodes de Luis Alonso*. Davant d'un silenci total va començar la nostra rondalla els primers compassos d'aquesta obra i abans del termini d'aquesta, Olmos amb la seua sensacional forma de dirigir i quan encara faltaven més de vint compassos per a la seua finalització, va provocar el deliri del públic el qual dempeus va irrompre en clamorosos aplaudiments els quals van seguir fins a molt de temps després de la seua finalització.

El resultat fou la consecució del primer premi amb una gran diferència sobre totes les altres rondalles, manifestació aquesta dirigida al públic des de l'escenari pel Sr. Abelardo Mus, virtuós del violí i component del jurat del certamen.

Arran d'aquest triomf els compromisos van començar a ser tan nombrosos que fins i tot alguns dels seus components, per causa del treball, no podien complir amb aquests, actuant moltes vegades la rondalla sense tot el potencial humà que disposava. Actuaren per tota la geografia espanyola i en directe en Ràdio València en diverses ocasions i era tal el renom i la fama que arribà a assolir, que fou condecorada pel governador civil de la província Sr. García Noblejas, en un multitudinari acte celebrat en el desaparegut cine Sindical de Castelló.

Per a donar-nos compte del grau de perfecció que va aconseguir aquesta formació ressenyarem una anècdota que va protagonitzar aquesta en una de les seues actuacions. Aquesta es va desplaçar fins a la veïna població de Betxí per a fer un concert i quan estaven interpretant *El Rossinyol de l'Horta* cap a la meitat de l'obra, una inoportuna apagada de llum (tan freqüents aleshores), deixà a obscures el local. Els components de la rondalla lluny d'acovardir-se continuaren tocant fins el termini de la peça, el que provocà que el públic també a obscures els premiara amb uns llarguíssims aplaudiments.

Durant el període que durà la direcció d'Olmos aquesta Societat va arribar al seu cim musical i la rondalla va aconseguir els seus majors èxits i guardons mai aconseguits durant la seua existència, però la marxa d'aquest va frenar tots els projectes musicals. En 1958 Olmos per motius personals, decideix deixar la direcció de la Ta-Go-Ba per a fer-se càrrec d'una plaça de professor de música en la Universitat de Monrovia (Àfrica).

La vacant que es va crear amb la marxa d'Olmos l'ocupà Jose Sanmillan. Després per la direcció d'aquesta passaren *Jose Mulet*, *Jose Goterris* i *Abel Mus* sense que cap d'ells va posar el llistó a l'altura que s'havia aconseguit sota la direcció d'Olmos, fins que en octubre de 1963 la junta directiva nomena com a director d'aquesta Pascual Cándido Carda, el qual seria l'últim director fins la seua dissolució.

En 1959 la rondalla va actuar en els actes que se celebraren en els salons de la Caixa Rural amb motiu del 50 aniversari de la mort de Tàrraga. Per aquest concert la rondalla va preparar el següent programa: en la primera part interpretaren: *Escenes Pintoresques núm. 3*, de Massenet; *Escenes Pintoresques núm. 2*, de Massenet i *Tanhauser* de Wagner. I per a la segona part fou interpretada segons el següent ordre: *Maria*, *Records de l'Alhambra* i *Dansa Mora*, de Tàrraga.

RONDALLA «TA-GO-BA» LEVANTINA

VILLARREAL (Castellón)

Esta Junta Directiva se complace de poner en su conocimiento que, en sesión celebrada por la misma el 23 de septbre. ppdo. acordó requerir sus servicios como Director de la Rondalla de esta Sociedad, con todos los derechos, atribuciones y obligaciones que le confiere lo dispuesto en el Capítulo III-Sección 3ª-Artículos 26-27-28 y 29ª del vigente Reglamento, sirviendo al mismo tiempo este escrito como credencial que confirma su nombramiento, a los efectos consiguientes.

Lo que le comunicamos con el expreso y formal deseo del mas feliz y duradero éxito en el desempeño de su cometido.

Villarreal, 22 de octubre de 1.963

POR LA JUNTA DIRECTIVA
El Secretario

Sr. D. PASCUAL CANDIDO .-

CIUDAD

Escrit del nomenament de Pascual Cándido com a director de la rondalla.

Dibuix de l'anagrama de la societat. Autor Agustín Giner, any 1953

4. EL DECLIU

Com ja hem apuntat anteriorment quan aquesta societat va començar amb els espectacles de varietats, l'afluència de socis fou devastadora i el que per un costat era beneficis per a la societat per la major obtenció de quotes i per tant més ingressos de diners, era perjudicial en canvi per al bon funcionament de la Ta-Go-Ba com a societat musical, a causa de la quantitat de socis sense massa afició a la música que entraren a formar-hi part. En 1965 sota la presidència de l'aleshores president Alejandro Monfort i a proposta dels socis, se celebrà una assemblea general extraordinària per a la modificació dels estatuts de la societat. Fins aleshores com ja hem apuntat la junta directiva estava composta per cinc membres dels quals tres havien de ser músics de la rondalla i els altres dos socis no actuant.

En aquesta junta s'aprovaren una sèrie de modificacions les quals van ferir de mort a aquesta societat.

Entre altres acords s'aprovà que des d'aquell moment “...la junta directiva quedarà composta per cinc membres a saber: tres socis no músics i dos rondallistes”

Un altre article que es modificà era el referent al pagament de les quotes pels components de la rondalla quedant de la següent manera “...els músics han de satisfer les quotes mensuals com a tots els altres socis”

Però el que més li va fer mal a aquesta societat fou el canvi del nom. A partir d'aleshores i per majoria passaria a anomenar-se *Sociedad Cultural Ta-Go-Ba*. Amb aquesta decisió s'eliminava del nom tot el seu passat musical.

Amb l'aprovació d'aquests estatuts la societat passà a estar regida per persones que poc o res tenien a veure amb la música i com és natural aquesta anà perdent el fi primordial per al qual havia sigut creada i a poc a poc es transformà simplement en un café on els socis ja no anaven a parlar i escoltar música sinó a entaular les seues tertúlies quotidianes, iniciant-se una campanya d'empait i demolició en contra dels rondallistes. Fins aquesta data els assajos eren escoltats amb un silenci sepulcral, però a partir d'aleshores cada vegada que la rondalla iniciava un assaig tot eren protestes en contra dels músics als quals se'ls increpava de no deixar escoltar cap conversa a causa del “soroll” dels instruments fins a tal punt que s'havien d'efectuar els assajos amb el teló baixat perquè aquest esmorteïra el so. O siga que perquè a uns senyors se'ls passava pel cap, aquests instruments passaren d'emetre uns sons dolços i melodiosos, a produir un infernal i insuportable “soroll”.

A causa d'aquesta actitud en contra dels músics aquests disminuïren a poc a poc. Primer abandonaren la rondalla els més veterans i a continuació ho feren els més joves que ensopegaven contra aquell ambient antimusical i en arribar els anys setanta aquesta deixà d'existir dins del si de la *Sociedad Ta-Go-Ba*. Anys després en 1981 fou formada una altra agrupació musical de plectre amb el nom d'*Orquesta Francisco Tárrega* en la

qual s'enquadraren quasi la majoria dels components de la Ta-Go-Ba la qual continua seguint la seua carrera musical.

En 1982 fou l'últim acte musical que aquesta societat celebrà amb motiu de la festivitat de Sta. Cecília per al que programaren una vetllada la qual va estar composta exclusivament per obres adaptades per a guitarra. En la primera part s'interpretaren les obres: *Jordi (vals estudi)* de J. Mª Abella; *Tango* de B. Calatayud i *Romanç* d'autor anònim; de les que fou el seu intèrpret *Margarita Fernández*. A continuació es realitzà la presentació del *Cuarteto Ta-Go-Ba* compost per les germanes *Yolanda i Aurora Torrente*, *Javier Ferrer* i el director del quartet i professor dels actuant, *Jose Mª Abella*. Aquest quartet (de molt curta existència), interpretà les obres:: *Sierra Morena* del Sr. Fortea, *La Mesonera de Tordesillas* del mestre Torroba; *Súplica* vals mexicà d'autor desconegut; *Marina*, gavota també d'autor desconegut; *Dansa Paraguaià* d'A. Barrios i *Sabor d'Espanya (pasdoble)*.

En la segona part actuaren el trio de guitarres del Conservatori Professional de Música de l'Excm. Diputació Provincial de Castelló compost per *Sergio Fernández*, *Santiago Huguet* i *Jose Luis Braulio*, que interpretaren l'obra *Trio Fur dei Guitarren*, escrita en tres moviments: *Allegro*, *Andantino* i *Minuetto* per A. Gagniani.

Quartet Ta-Go-Ba

I per al final actuà *Manuel Abella Ferriz* que va atacar els compassos de les següents obres: *Minuetto*, de Haydn; *Vals núm.4* d'A. Barrios i *Fantasia per a la Princesa Adelaida* de F. Sor.

La societat Ta-Go-Ba va continuar el seu camí apartada de l'àmbit musical, fins arribar al punt de no tenir cap activitat d'aquest tipus. Posteriorment i a causa de l'escàs nombre de socis, es va introduir en la societat una penya per a veure si reactivava la societat, sense que aquesta haja sigut capaç d'augmentar l'interés per ella fins arribar a l'actualitat en què s'ha tancat definitivament el local, dissolent la societat.

Per l'escenari d'aquest han passat il·lusionistes, vedets, cantants, solistes instrumentals, agrupacions corals, companyies de teatre i un llarg etc., els quals amenitzaren les vesprades dels diumenges en una època en què en la nostra ciutat no es prodigaven per cert aquest tipus d'espectacles.

La desaparició d'aquesta societat ha suposat el final d'una activitat en la qual s'ha desenvolupat durant els setanta anys de la seua existència la cultura musical en la nostra ciutat, i que si bé en l'actualitat aquesta brilla per la seua absència, per la inexistència d'actes en favor d'aquesta, la població de Vila-real ha d'estar agraïda ja que des del seu si i gràcies a la seua tasca en pro de la música, han eixit un gran nombre de músics els quals han nutrit les orquestres i bandes en una època en la qual en la nostra ciutat no existien centres oficials on poder cursar estudis musicals.

Onofre Flores

Relació de presidents

1946	Ricardo Sifre Llorens
1952	Santos Puerta Letón
1953	Ricardo Sifre Llorens
1954	Francisco Mezquita Usó
1955	Ricardo Sifre Llorens
1956	Fernando Broch Rius
1957	Francisco Mezquita Usó
1960	Manuel Martin Reverter
1961	Lorenzo Carda Corbató
1962	Agustín Giner Puertas
1963	Alejandro Monfort Trilles
1975	Santiago Gozalbo Barberá
1980	Jose Luis Arrufat Molina
1981	Fernando Peris Coret
	Jose Cantavella
	Vicente Aleixandre
1992	Manuel Mezquita

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA®

 facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

**Il·lm. Ajuntament
de Vila-real**

Regidoria de

*Normalització
Lingüística*
VILA-REAL